

جزوه تاریخ یازدهم

گروه آموزشی مشاوره‌ای نوتروفیل

نوتروفیل، حامی عدالت آموزشی

درس اول: منابع پژوهش در تاریخ اسلام و ایران دوران اسلامی

۱ منابع غیرنوشتاری: کلیه آثار برجای مانده از انسان و جوامع گذشته مکتوب نیستند، اما بستر وقوع یک رویداد تاریخی یا گواه روشنی بر نوع فرهنگ و طرز تفکر و چگونگی عقاید آن‌ها بوده است.

الف) محوطه‌ها و بناهای تاریخی: امکان شناخت اوضاع فرهنگی و اقتصادی و اجتماعی دوران گذشته را به ما می‌دهند. مانند غار حرا و دشت چالدران.

ب) ابزارها و وسایل دست‌ساخته انسان: گواه فرهنگ و عقاید و آداب و رسوم پیشینیان هستند. مانند: انواع پوشاک، ابزارهای کشاورزی، ظروف و...

پ) آثار شفاهی: مثل افسانه‌ها و اساطیر، خاطرات شفاهی و انواع ادبیات عامیانه: داستان‌های قهرمانی و لطیفه.

۲ منابع نوشتاری: منابع مکتوب تاریخ اسلام و ایران در دوران اسلامی.

□ کتاب‌های تاریخی:

تاریخ‌های عمومی: نگارش تاریخ جهان از، آفرینش عالم تا شرح زندگی حضرت آدم و پیامبر (ص).

✓ قرن سوم تا اواخر قاجار

مهم‌ترین: تاریخ طبری، محمدبن جریر طبری

تاریخ‌های محلی: ثبت و ضبط رویدادهای تاریخی، بیان ویژگی‌های جغرافیایی و اقتصادی و زندگی‌نامه مفاخر و مشاهیر محلی.

معروف‌ترین نمونه: تاریخ سیستان، از مؤلفی ناشناخته.

تاریخ‌های سلسله‌ای: به دستور فرمانروایان توسط ادیبان نوشته می‌شد، با تاریخ‌نویسی محلی پیوند داده می‌شد.

مشهورترین نمونه: تاریخ بیهقی، ابوالفضل بیهقی

تک‌نگاری: ثبت زندگی فرمانروا به دستور خودش به صورت متمرکز انجام می‌شد.

✓ از دوره تیموریان به بعد این نوع تاریخ‌نگاری رواج پیدا کرد.

مشهورترین نمونه: عجائب‌المقدروفی نواب تیمور تألیف ابن عرب‌شاه

تاریخ‌های منظوم: به نظم کشیدن رویدادهای تاریخی، در دوره مغولان، این نوع تاریخ‌نویسی رواج پیدا کرد.

مشهورترین نمونه: شاهنامه.

□ سفرنامه‌ها:

اطلاعاتی درباره زندگی اجتماعی مردم ارائه می‌دهند.

مشهورترین نمونه: سفرنامه ناصر خسرو.

نوشته‌های جغرافیایی: شامل آداب و رسوم، فرهنگ، آب و هوا و وضعیت اقتصادی، نظامی و مرزهای سرزمین می‌شود.

مشهورترین نمونه: المسالک و الممالک تألیف نویسندگان مختلف از جمله خردابه.

ادبیات و متون ادبی: اوضاع سیاسی و اجتماعی را در قالب نظم و نثر بیان می‌کند.

مشهورترین نمونه: گلستان و بوستان تألیف سعدی.

سیاست‌نامه‌ها و اندرزنامه‌ها: سیاست‌نامه‌ها، قوانین کشورداری و مناسبات حکومت و مردم و چگونگی اداره کشور و نهادهای اداری و

نظامی و اقتصادی را شامل می‌شوند.

مشهورترین نمونه: سیاست‌نامه تألیف خواجه نظام‌الملک توسی، وزیر عصر سلجوقی

اندرزنامه‌ها اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می‌پردازند. / قابوس‌نامه، تألیف عنصرالمعالی در قرن ۵

سایر منابع نوشتاری: طبقات، انساب و فرهنگ‌نامه‌ها، زندگی‌نامه فرمان‌ها، معاهدات سیاسی، اسناد اقتصادی و فرهنگی و منشآت.

درس دوم: روش پژوهش در تاریخ؛ بررسی و سنجش اعتبار شواهد و مدارک

برخی از مورخان وقتی با یک خبر و روایت تاریخی که از کتابی نقل می‌شود روبه‌رو می‌شوند، آن را اعتبارسنجی می‌کنند و به اصطلاح به نقد آن می‌پردازند.

□ روش‌های نقد و اعتبارسنجی یک خبر:

الف) سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده

ب) سنجش اعتبار و نقد بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی

سنجش اعتبار و نقد روایت‌کننده بررسی موضوعاتی نظیر: ویژگی‌های هویتی راوی خبر، محل تولد و زندگی او، گرایش‌های فکری و مذهبی - سیاسی وی و جایگاه علمی او، بررسی علائق و انگیزه‌های راوی در بیان یک خبر و فهم اندیشه و مقصود او را شامل می‌شود.

توجه به فاصله زمانی و مکانی نقل‌کننده خبر با اصل خبر: منظور از فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر این است که آیا روایت‌کننده خود، مستقیماً شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خبر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی آن خود، مستقیماً شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که راوی آن را از دیگران نقل کرده بیشتر است. در گذشته، برخی از مورخان مانند «مسعودی» برای بررسی درستی یا نادرستی برخی از اخبار و گزارش‌های تاریخی سفر کرده و از نزدیک مکان رویدادها را مطالعه می‌کردند.

□ سنجش اعتبار و نقد بررسی گزارش‌ها و منابع تاریخی:

مطابقت با عقل: مهم‌ترین معیار سنجش درستی یا نادرستی خبر، مطابقت آن با عقل است.

✓ یعقوبی، مقدسی، ابن مسکویه، بیهقی و ابن اسفندیار.

✓ عدم مطابقت یک رویداد تاریخی با عقل دلیل بر نادرستی آن رویداد می‌باشد.

مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد: مقایسه و مطابقت خبر با نسب‌نامه‌ها، سفرنامه‌ها، دیوان‌های اشعار، متون اخلاقی، فتوت‌نامه‌ها و سیاست‌نامه‌ها نیز دیگر معیار اعتبار خبر می‌باشد.

مطابقت با نتایج تحقیقات باستان‌شناسی: استفاده از ابزارها و روش‌های مدرن، معیار مناسب برای سنجش اعتبار اخبار تاریخی است.

□ ارزیابی دقیق مورخان بر مندرجات تاریخی با نتایج تحقیقات علمی باستان‌شناسان بر محوطه‌ها و بناها

سنجش گزارش‌ها بر اساس زمان و مکان: دو رکن مهم یک رویداد تاریخی زمان و مکان هستند.

اعتبارسنجی با تکیه بر دستاوردهای علوم تجربی: نقش بسزایی که علوم شیمی، فیزیک، زیست‌شناسی و پزشکی در تعیین اصالت و اعتبار اسناد و اخبار تاریخی دارند.

اعتبارسنجی به کمک دستاوردهای سایر علوم انسانی: علوم مانند جامعه‌شناسی تاریخی، جغرافیای تاریخی، اقتصاد، اسطوره‌شناسی، نشانه‌شناسی و مردم‌شناسی.

□ روش‌های تاریخ‌نگاری

تاریخ‌نگاری روایی: روایت‌های مختلف درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد، را تاریخ‌نگاری روایی می‌گویند.

ویژگی: عدم دخل و تصرف مورخان در روایت و ذکر عینی آن.

کاربرد: در آغاز برای ثبت و ضبط سخنان و سیره پیامبر (ص) و صحابه و برای ثبت وقایع دوران‌های بعد به کار گرفته می‌شد.

چهره برجسته: محمدبن جریر طبری

مزایا: روبه‌رو شدن مورخان بعدی با مجموعه‌ای از اخبار گوناگون درباره یک موضوع.

معایب: عدم نقد نویسنده و ندادن نظر درباره درستی یا نادرستی آن.

تاریخ‌نگاری ترکیبی: شیوه کار مورخ بر پایه تنظیم گزارش واحدی، از روایت و مطالعه و مطابقت آن به جای ذکر همه روایت را تاریخ‌نگاری ترکیبی می‌گویند.

معایب: در این نوع تاریخ نگاری، مورخ ناچار به گزینش و انتخاب است.

چهره برجسته: بلاذری صاحب کتاب فتوح البلدان و دینوری نویسنده اخبار الطوال.

تاریخ نگاری تحلیلی: به بررسی موشکافانه اخبار و روایات مربوط به رویداد، تحلیل و تفسیر علل، آثار و پیامدهای آن واقعه تاریخ نگاری تحلیلی می گویند.

برجسته ترین نمونه: تجارب الامم از ابوعلی مسکویه- تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی.

□ دسته بندی تاریخ بر اساس سال شماری و موضوعی

سال شماری: حوادث بر اساس ترتیب زمان وقوع، مثلاً طبری در ذیل حوادث سال ۶۱ قمری و وقایع محرم و عاشورا را ثبت کرد.

موضوعی: موضوع و حادثه، محور تاریخ نگاری است.

✓ موضوع هایی مثل یک شهر، جنگ یا طبقاتی از مردم

نمونه‌ی مشهور: مروج الذهب و معادن الجواهر علی بن حسین مسعودی

درس سوم: اسلام در مکه

✓ حضرت محمد هفدهم یا دوازدهم ربیع اول، سال عام الفیل در مکه، در خاندان بنی هاشم از قبیله قریش زاده شد.

✓ پدرش عبدالله را قبل از تولد و مادرش آمنه را در شش سالگی از دست داد.

✓ تحت سرپرستی جدش عبدالمطلب و عمویش ابوطالب بود.

موقعیت جغرافیایی شبه جزیره عربستان: جنوب و جنوب غربی فلات ایران، آب و هوای گرم و خشک.

□ نظام اجتماعی و سیاسی شبه جزیره در آستانه ظهور اسلام:

✓ متشکل از قبیله‌ها و طایفه‌ها بودند.

✓ زندگی قبیله‌ای و چادرنشینی داشتند.

✓ منسوب به دو دسته؛ عدنانی و قحطانی بودند.

قبیله: یک واحد سیاسی و اجتماعی مستقل بود، که شامل تمامی افرادی می شد که دارای نیای مشترک بوده و با هم روابط و پیوند خونی داشتند.

ویژگی‌های شاخص نظام قبیله‌ای: احترام به روابط خونی و خویشاوندی، پشتیبانی بی قید و شرط افراد قبیله از یکدیگر، اطاعت بی چون و چرا از رئیس قبیله، افتخار به حسب و نسب.

عصبیت قبیله‌ای: وابستگی شدید اعراب به نظام قبیله‌ای و حمایت بی چون و چرا اعضای قبیله از یکدیگر، که نقش مهمی در بروز جنگ‌ها داشت را عصبیت قبیله‌ای می گویند.

صفات اخلاقی مردم: مهمان نوازی، شجاعت، سخاوت، مروت و استقامت در برابر سختی و مشکلات.

جایگاه زن: مقام و منزلت پایین زن، قوت بازو و نیروی جنگاوری ارزش محسوب می شد، آرزو داشتند تا فرزند پسر داشته باشند، تا هم در جنگ و راهزنی پیروز شود و هم غنیمت به دست آورند.

□ نظام سیاسی یا حکومت در عربستان پیش از اسلام:

✓ حکومت فراگیر و قدرتمند به دلیل پراکنده بودن قبیله‌های عرب وجود نداشت.

✓ تنها قبیله قریش به دلیل اداره امور کعبه و تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک، قدرت سیاسی قابل توجهی داشت.

اقتصاد و معیشت: تحت تأثیر موقعیت جغرافیایی و شرایط اقلیمی طبیعی، عده‌ای به پرورش بز و راهزنی پرداختند.

✓ در یثرب و طائف کشاورزی و تجارت وضع بهتری داشت و مکه در مسیر یمن به شام مرکز اصلی بازرگانی بود.

علم و فرهنگ: به علم و دانش توجه نداشتند و از مراکز علمی خبری نبود.

✓ تنها دستاورد فرهنگی در آن دوران شعر و شاعری بود.

دین و اعتقادات: بیشتر ساکنان بت پرست بودند.

مهم‌ترین مشخصات آیین بت پرستی: ساختن بت‌هایی از سنگ و چوب، نذر و قربانی کردن برای بت‌ها، انتخاب کردن خانه کعبه به عنوان محل پرستش بت‌ها.

✓ به الله به عنوان آفریننده جهان معتقد بودند و به جهان پس از مرگ اعتقاد نداشتند.

حنفا: گروهی از اعراب به پیروی حضرت ابراهیم بودند، که به نفی پرستش بت‌ها و نخوردن از گوشت قربانی آن‌ها پرداختند.

✓ جاهلی و جاهلیت منحصر به نادانی و فقدان علم نمی‌شود، بلکه دلالت بر وضعیت فرهنگی و اجتماعی مردمان شبه جزیره دارد که اخلاق خشن، گستاخ و کینه‌جو داشتند.

□ بعثت پیامبر (ص):

✓ پیامبر (ص) در اوقاتی از سال به‌ویژه ماه رمضان به غار حرا می‌رفتند.

✓ او در بین مردم مکه به امانت‌داری، راستگویی، خردمندی و خوش خلقی معروف بود.

✓ در ۲۷ رجب در ۴۰ سالگی، آیات سوره علق در غار حرا، بر ایشان نازل شد و پیامبری بر او ابلاغ شد.

✓ دوران دعوت خاص و محدود: سه سال طول کشید، پیامبر مردم را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت می‌کردند.

اولین ایمان‌آوردگان: حضرت خدیجه (س) و حضرت علی (ع) و زید بن حارثه (فرزندخوانده پیامبر (ص) بودند.

دعوت عمومی: پس از سه سال دعوت خود راه‌آشکار و عمومی کرد. نخست خویشاوندان و بعد عموم مردم اسلام آوردند.

علت دشمنی مشرکان با پیامبر (ص): احساسات دینی و اعتقادات راسخ سران مشرک به بت‌ها، ترس از خطر افتادن موقعیت تجاری، سیاسی مکه و رقابت و حسادت قبیله‌ای اعراب از علت‌های دشمنی مشرکان بود.

عکس‌العمل و اقدامات مشرکان برای مقابله با پیامبر (ص): جلوگیری از مسلمان شدن اعضای هر طایفه توسط سران آن طایفه، تحت فشار قراردادن ابوطالب برای دست برداشتن از حمایت پیامبر (ص) از سری اقدامات ایشان بود.

□ تحریم و محاصره اقتصادی و سیاسی بنی‌هاشم:

تحریم و محاصره اقتصادی و سیاسی بنی‌هاشم: هدف آن‌ها این بود که، ابوطالب و طایفه بنی‌هاشم مجبور شوند از حمایت حضرت محمد (ص) دست بردارند.

در معاهده سیاسی و اقتصادی مشرکان، هر گونه رفت و آمد اجتماعی و ارتباط اقتصادی با بنی‌هاشم ممنوع شد.

در اندیشه پایگاه جدید برای اسلام: پیامبر (ص) در سال دهم بعثت، حضرت خدیجه و ابوطالب را از دست داد و با رحلت آن‌ها جسارت و آزار سران قریش بیشتر شد.

هجرت به طائف: اولین شهری که پیامبر (ص) برای تبلیغ دین اسلام در خارج از مکه انتخاب کرد، طائف بود.

طائف، شهری ثروتمند در نزدیک مکه بود و بزرگان و اشراف روابط گسترده‌ای با سران قریش داشتند به همین دلیل نه تنها استقبال نکردند، بلکه با بی‌احترامی پیامبر (ص) را بیرون کردند.

درس چهارم: امت و حکومت نبوی در مدینه

✓ ۱۰ سال پایانی از رسالت ۲۳ ساله پیامبر (ص)، در مدینه گذشت.

✓ مدینه، محل شکل‌گیری حکومت اسلامی است.

✓ هجرت پیامبر (ص) از مکه به مدینه به دلیل اهمیت در بین مسلمانان مبدأ تقویت قرار گرفت.

اوضاع اجتماعی یثرب: یهودیان در سده‌های اول میلادی، به دلیل آزار امپراطوری روم از فلسطین به این شهر آمدند.

✓ اعراب نیز شامل دو قبیله، اوس و خزرج می‌شدند که در این شهر ساکن بودند.

اوضاع سیاسی: مردم به دلیل نداشتن مرجع سیاسی قدرتمند، تداوم تفرقه و جنگ میان قبایل، خستگی از جنگ و ستیز، قصد انتخاب عبدالله بن ابی به ریاست یثرب را داشتند.

وضع اقتصادی: شغل اکثریت کشاورزی بود و رفاه اقتصادی بالا نداشتند، تجارت یثرب برخلاف مکه گسترده نبود.
وضع اعتقادی: بت پرستان، اکثریت را تشکیل می دادند.

□ ارتباط مردم یثرب با رسول خدا:

- ✓ دیدار اول در سال ۱۱ بعثت اتفاق افتاد و پیامبر در هنگام حج با شش نفر دیدار کردند.
- ✓ به دنبال آن پیمان عقبه اول در سال دوازده بعثت اتفاق افتاد؛ در این پیمان دوازده نفر با پیامبر (ص) بیعت کردند.
- ✓ پیمان عقبه دوم نیز در سال سیزدهم بعثت اتفاق افتاد، که در این پیمان هفتاد و سه مرد و دو زن پیمان بستند.

□ هجرت پیامبر (ص) و پیروانش از مکه به مدینه:

به دنبال پیمان عقبه دوم، پیامبر (ص) به مسلمانان فرمان داد که به یثرب مهاجرت کنند. پس از آن تا هنگام فتح مکه، هجرت به مدینه و ترک نکردن آن یکی از شروط بیعت با پیامبر (ص) بود.
 پیامبر (ص) پس از آگاهی از دسیسه مشرکان، در دارلندوه برای کشتن خود؛ تصمیم گرفت مخفیانه به سوی یثرب حرکت کند.

□ سکونت مهاجران در مدینه:

انصار: مسلمانان اهل مدینه .
مهاجران: مسلمانانی که به همراه پیامبر (ص) از مکه به مدینه مهاجرت کردند.
ساخت مسجد: در قطعه زمین خریداری شده از دو یتیم مسجدی بنا کرد.
اهل صفة: برخی مهاجران بی بضاعت، که در جوار مسجد اقامت گزیدند.

□ تشکیل امت و حکومت نبوی:

پیامبر (ص) پس از هجرت به منظور ایجاد همبستگی میان مهاجران و انصار، همزیستی مسالمت آمیز ساکنان مدینه و تأمین امنیت شهر اقداماتی انجام داد، که شامل: پیمان برادری، تحکیم وحدت دینی و پیمان نامه عمومی مدینه بود.
هدف: متحد ساختن مدینه، از نظر سیاسی و نظامی و برقراری امنیت.
مفاد: تعیین حقوق و مسئولیت‌های مسلمانان و غیرمسلمانان و چگونگی ارتباط آن‌ها با یکدیگر.
دشمنان حکومت نوپای اسلام: مشرکان، منافقان و یهودیان بودند.
اقدامات مشرکان:

- ✓ جنگ بدر، که پیروزی با مسلمانان بود .
- ✓ جنگ احد، که مسلمانان شکست خوردند.
- ✓ جنگ خندق، که شکست با مشرکان بود.

رهبر منافقان، عبدالله بن ابی بود.

یهودیان: پایان دادن به تداوم و توطئه آنان توسط پیامبر و جریان تغییر قبله از بیت المقدس به مکه.

□ گسترش و تحول امت و حکومت پیامبر (ص):

صلح حدیبیه و پیامد آن: سال ۶ هجرت، حرکت مسلمانان برای انجام مراسم حج و ممانعت مشرکان که منجر به انعقاد صلح حدیبیه گردید.

فتح مکه: سال ۸ هجرت، پیامبر (ص) به دلیل نقص پیمان حدیبیه عازم مکه شد به دنبال آن از مشرکان اعلام براءت کرد.
حجه الوداع: در سال دهم هجرت، پیامبر (ص) در جریان مراسم حج در غدیر خم، حضرت علی را به عنوان جانشین خود انتخاب کرد .
 ✓ رحلت پیامبر (ص) در ۲۸ صفر سال ۱۱ در مدینه

روش حکومت‌داری حضرت محمد:

سپاه و امور نظامی: ساده و فاقد سلسله‌مراتب گسترده بود.

✓ مسجد، پایگاه حکومتی و مشورت در اوامر مهم بود.

✓ تعلیم تربیت از اهمیت بالایی برخوردار بود.

منابع مالی: شامل غنایم جنگی، زکات و جزیه بود.

✓ چهار پنجم، غنایم میان جنگاوران و یک پنجم، به خدا و رسول او اختصاص داده می‌شد.

خلق و خوی رسول خدا: خنده‌رویی، مهربان، اهل مدارا، پاکی و نظافت

درس پنجم: تثبیت و گسترش اسلام در دوران خلفای نخستین

مهم‌ترین مسائل پس از رحلت:

جانشینی پیامبر (ص)، اداره حکومت، تثبیت اسلام در عربستان و فتوحات مسلمانان در خارج عربستان بود.

جانشینی رسول خدا و شکل‌گیری خلافت:

انتخاب ابوبکر: هنگامی که علی (ع) و بنی‌هاشم مشغول مراسم تدفین پیامبر (ص) بودند، گروهی از انصار برای انتخاب جانشین در مکانی

به نام سقیفه بنی‌ساعده جمع شدند. ابتدا عمر و ابو عبیده و بعد گروهی از انصار با ابوبکر به عنوان جانشین بیعت کردند.

شورش‌های آغاز خلافت ابوبکر:

عده‌ای بادیه‌نشین که با تعالیم اسلام آشنا نبودند دین اسلام را ترک کردند که به آن‌ها مرتدان می‌گویند.

پیامبران دروغین: گروهی که ابوبکر را به عنوان خلیفه قبول نداشتند و از پرداخت زکات خودداری کردند و خود یا شخص دیگری را به

عنوان پیامبر معرفی می‌کردند.

خلافت عمر: ابوبکر طی وصیت‌نامه‌ای مکتوب عمر را، به عنوان جانشین معرفی کرد.

مهم‌ترین رویداد زمان عمر: فتوحات مسلمانان در ایران و مصر و شام بود.

خلافت عثمان: عمر قبل از مرگ شورای شش نفره تشکیل داد و انتخاب خلیفه‌ی بعدی را به آن شش نفر سپرد که، در نهایت عثمان را

به عنوان خلیفه انتخاب کردند.

✓ در این شورا حضرت علی (ع) شرط عمل به کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) را پذیرفت، اما شرط عمل به سیره ابوبکر و عمر را نپذیرفت.

روش حکومت عثمان: با خلفای پیشین فرق داشت، او مروان بن حکم و پدرش را که پیامبر (ص) از مدینه رانده بود به شهر برگرداند،

خویشاوندان اموی خود را بر سر کار آورد.

خلافت امام علی (ع): امام علی (ع) مصمم بود مطابق کتاب خدا و سنت پیامبر (ص) عمل کند، ولی اشراف قریش و بنی‌امیه مخالفت

کردند.

مخالفان وی: معاویه پسر ابوسفیان، طلحه و زبیر، مروان بن حکم.

✓ انتقال مرکز خلافت از مدینه به کوفه توسط امام علی، یکی از اقدامات ایشان برای جلوگیری از شورش‌ها بود.

جنگ‌های امام با دشمنان: جمل، صفین و نهروان.

اوضاع اجتماعی دوران خلفای نخستین:

✓ پس از رحلت پیامبر (ص) به دلیل اختلاف بر جانشینی، اتحاد امت اسلامی آسیب دید.

✓ ابوبکر و عمر سعی در برقراری عدالت بین مسلمانان داشتند و انتخاب کردن از انصار و مهاجرین برای حکومت شهرها از اقدامات

آنهاست.

✓ اقدامات عثمان، به دلیل خویشاوندگرایی باعث نارضایتی و اوج گرفتن تعصبات قبیله‌ای شد.

✓ امام علی قصد داشت با عمل به تعالیم اسلام و سنت پیامبر (ص) برادری و یگانگی دینی را برگرداند.

❑ نحوه توزیع بیت المال:

عمر: در زمان عمر توزیع مالیات بر پایه مساوات نبود، اما او از ثروت‌اندوزی و تجمل‌گرایی بشدت جلوگیری می‌کرد و ساده‌زیست بود.

عثمان: عثمان از بیت المال به بذل و بخشش به خویشاوندان و بنی‌امیه می‌پرداخت، محدودیت‌های مال‌اندوزی عمر را نادیده می‌گرفت.

امام علی: ایشان عدالت و مساوات را در تقسیم بیت المال همچون زمان پیامبر رعایت می‌کردند و معیارهای قومی و قبیله‌ای را در نظر نمی‌گرفتند.

❑ فتوحات مسلمانان و گسترش اسلام:

فتح شام: شام منطقه‌ای در غرب آسیا و نقطه اتصال زمینی و دریایی سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا بود و همچنین محل برخورد تمدن‌های بین‌النهرین، ایران، مصر، یونان و روم بود و از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بود. این شهر در هنگام حمله اعراب زیر سلطه امپراتوری روم و پیرو آیین مسیحیت بود.

❑ عوامل سستی حاکمیت روم در شام:

اختلافات مذهبی شام با حاکمان روم و تفاوت‌های قومی و فرهنگی میان مردم شام و حاکمان رومی.

در پیمان صلح با شام: حفظ جان و مال، آزادی دین و عقیده مردم آن شهرها در برابر تسلیم، پرداخت جزیه ذکر شده بود.

فتح مصر: مصر، بخشی از قلمرو امپراتوری روم شرقی بود، مراکز مهم نیروی دریایی اسکندریه بود.

عمر و عاص که آبادی مصر را نزدیک می‌دید، فرماندهی سپاه اعراب را به مصر برعهده گرفت.

❑ دلایل مخالفت مصریان با حاکمیت امپراتوری روم:

- ✓ مالیات‌های سنگینی که باید می‌دادند و نمی‌توانستند به مقامات عالی برسند.
- ✓ مسیحیان مصر با رومیان اختلاف شدید داشتند.
- ✓ پیروان یهود در اسکندریه، به دلیل عدم حمایت امپراتور روم در برابر مسیحیان ناخوشنود بودند.

❑ آثار و پیامد فتوحات:

آثار سیاسی: شکست دادن حکومت ساسانیان و امپراتوری روم شرقی، فتح ایران و مصر و شام.

آثار اقتصادی: ثروتمند بودن شهرهای فتح شده، در اختیار گرفتن منابع اقتصادی و درآمدهای مالیاتی.

آثار فرهنگی: مهم‌ترین اثر فتوحات در عرصه دین و فرهنگ، معرفی اسلام به سرزمین‌های جدید بود.

❑ عوامل پذیرش اسلام توسط سرزمین‌های مختلف:

- ۱) جاذبه پیام جهانی اسلام که همه انسان‌ها را بدون توجه به رنگ پوست، زبان، فرهنگ و طبقه اجتماعی‌شان مخاطب قرار داده و به آنان وعده می‌داد، که با ایمان به اسلام و عمل به دستورات آن به سعادت و رستگاری در دنیا و آخرت خواهند رسید.
- ۲) اسلام، همه مردم را به عمل به شریعتی سهل و ساده فرامی‌خواند.

درس ششم: امویان بر مسند قدرت

❑ امویان پیش از خلافت

منابع درآمد خاندان بنی‌امیه: تجارت و اداره برخی از مناصب کعبه بود.

امویان در دوران خلافت ابوبکر و عمر: در فتوحات مشارکت داشتند، دو پسر ابوسفیان فرماندهی بخشی از سپاه اعراب مسلمان در جریان فتح شام را برعهده داشتند و یکی پس از دیگری از سوی عمر به حکومت این منطقه مهم منصوب شدند.

✓ امویان، در دوران خلافت عثمان از نفوذ و قدرت زیادی برخوردار شدند، زیرا عثمان از خاندان بنی‌امیه بود. بنابراین قدرت امویان را تقویت می‌کرد.

✓ حکومت شهرهای مهم به عهده امویان بود.

✓ سران بنی امیه از بیعت با علی خودداری کردند.

✓ بنی امیه در جنگ جمل شرکت داشتند و پس از شکست در این جنگ به معاویه در شام پیوستند و با تمام قوا از او در جنگ صفین پشتیبانی کردند.

✓ حکومت معاویه بر شام: معاویه در زمان عمر به حکومت شام رسید و با فریبکاری و تبلیغات فراوان پشتیبانی مردم شام را به دست آورد.

❑ اقدامات معاویه برای رسیدن به اهدافش:

✓ خود را به عنوان خونخواه عثمان معرفی می کرد.

✓ با وعده حکومت و بذل و بخشش ثروت از بیت‌المال، عده‌ای از سیاستمداران زیرک اما دنیاطلب، مانند عمرو عاص و مغیره بن شعبه را به خدمت گرفت.

❑ تأسیس خلافت امویان

✓ پس از شهادت حضرت علی (ع) معاویه خود را در شام خلیفه خواند و از مردم بیعت گرفت.

✓ امام حسن (ع) با ارسال نامه او را از خونریزی دور کرده، اما او بدون توجه به امام به عراق لشکرکشی کرد و امام حسن (ع) برای مقابله با او با سپاهی از کوفه خارج شد.

✓ دسیسه‌های معاویه باعث ایجاد آشفتگی در سپاه امام حسن (ع) شد و امام حسن (ع) توسط سپاهیان خود مورد سوء قصد قرار گرفت، و آن حضرت برای جلوگیری از خون مسلمانان خلافت را به معاویه واگذار کرد.

✓ دلیل شکست امام حسن از معاویه: دسیسه‌های معاویه برای خریدن فرماندهان و سوء قصد به جان امام حسن (ع).

❑ شرایط صلح نامه امام حسن با معاویه:

✓ رفتار معاویه بر اساس کتاب و سنت و سلوک خلفای راشدین باشد، معاویه برای پس از خود جانشینی تعیین نکند، جان و مال فرزندان مردم در امان باشد، معاویه در آشکار و پنهان به بدخواهی امام علی و امام حسن نپردازد.

✓ با به خلافت رسیدن معاویه دوران خلفای نخستین به پایان رسید و خلافت اموی آغاز شد.

✓ در دوران خلافت امویان ۱۳ نفر از اعضای خاندان بنی‌امیه، یکی پس از دیگری بر مسند قدرت نشستند.

✓ شاخه‌های خاندان اموی که حکومت کردند، سفیانی و مروانی بودند.

❑ فتوحات بنی‌امیه:

فتح اسپانیا: از مهم‌ترین فتوحات مسلمانان بود و به دست سردارانی چون طارق بن زیاد و موسی بن نصیر فتح شد.

توسعه نیروی دریایی و گسترش فتوحات در دریا: این اقدام به منظور فتح جزایر دریای مدیترانه و پایان دادن به حاکمیت رومیان بر آن دریا بود. مسلمانان از آن زمان به بعد به اهمیت ابعاد نظامی، ارتباطی و تجاری دریا و دریانوردی توجه بیشتری کردند.

❑ نشانه‌های تبدیل خلافت دینی به سلطنت در دوره بنی‌امیه:

استفاده از زور در کسب و حفظ قدرت: معاویه اولین خلیفه بود که، بر خلفای پیش از خود با زور زمام امور را به دست گرفت.

موروثی شدن خلافت: معاویه با تعیین ولیعهد، برای خود اولین گام را در جهت موروثی کردن خلافت برداشت.

قومیت‌گرایی و تشدید تعصبات قبیله‌ای: امویان برخلاف روش اسلام به پیوندهای قبیله‌ای و قومی اهمیت می‌دادند. مسلمانان غیرعرب که موالی نامیده می‌شدند، موقعیت اجتماعی پایین‌تری نسبت به اعراب مسلمان داشتند.

✓ عرب‌گرایی امویان نسبت به مسلمانان غیرعرب به خصوص ایرانیان یکی از عواملی بود که، زمینه‌گرایی آنان را به مخالفان خلافت بنی‌امیه فراهم آورد به همین دلیل موالی حضور چشمگیر در قیام‌های ضد اموی مثل قیام مختار، قیام زید فرزند امام سجاد (ع) و شورش عبدالرحمان بن اشعث داشتند.

تبعیض و نابرابری اقتصادی: خلفای اموی بیت‌المال مسلمانان را همچون خزانه شخصی خود می‌دانستند و در توزیع درآمدهای عمومی بیشتر منافع شخصی خود را در نظر داشتند.

✓ در زمان برخی از خلفای اموی از نو مسلمانان در خراسان جزیه گرفته می‌شد.

ترویج تفکر جبرگرایی: معاویه و طرفداران او برای اینکه، مردم حکومتشان را بپذیرند به ترویج تفکر جبرگرایی می‌پرداختند. **جبرگرایی:** بر اساس این تفکر تمامی آنچه بر انسان و جامعه رخ می‌دهد؛ خواست الهی است و هیچ گریزی از آن نیست.

□ عمر بن عبدالعزیز و اقدامات او:

عمل کردن به کتاب خدا و سنت پیامبر (ص)، متوقف کردن فتوحات، جزیه نگرفتن از نو مسلمانان، منع کردن دشنام‌گویی و اهانت به امام علی (ع)، بازگرداندن فدک به اهل بیت از اقدامات وی بود.

□ قیام‌ها و جنبش‌های دوره اموی:

جنبش‌های اعتراضی در دوران امویان: ۱ علویان شیعیان و پیروان علی (ع) مهم‌ترین گروه مخالفان بودند ۲ موالی ۳ بازماندگان خوارج ✓ قیام امام حسین، نهضت عاشورا و شهادت امام حسین فاجعه‌ای بزرگ و سرنوشت ساز در تاریخ بشر است.

□ امامان شیعه در دوره بنی‌امیه:

امام حسین: امامت به پسر ایشان انتقال یافت.

امام سجاد: بیان اهداف قیام کربلا، تألیف کتاب صحیفه سجاده و رساله حقوق امام باقر.

امام صادق: سامان دادن نهضت علمی و پرورش دادن شاگردان در جهت معارف دینی.

□ قیام عباسیان و سقوط امویان:

✓ عباسیان، نسب خود را به عباس بن عبدالمطلب عموی پیامبر (ص) می‌رسانند.

✓ با اوج‌گیری مخالفت و مبارزه با امویان، خاندان عباسی، شبکه منظمی از داعیان و مبلغان به وجود آوردند.

روش تبلیغ دایان عباسی: بیان کردن معایب حکومت بنی‌امیه و ظلم و ستم آن‌ها نسبت به اهل بیت، فراخواندن مردم به حکومت آل محمد.

دلایل دعوت به آل محمد توسط عباسیان: شیعیان و طرفداران اهل بیت، جذب جنبش شوند و هویت رهبر واقعی جنبش شناسایی نشود.

با پیوستن ابومسلم خراسانی به جنبش مرحله سرنوشت‌ساز عباسیان شروع شد. ابومسلم سپاهی تشکیل داد و پرچم‌های سیاه برافراشت.

□ اقدام‌های ابومسلم خراسانی:

✓ تشکیل سپاه در خراسان، فتح شهرهای خراسان، نشان دادن ابوالعباس سفاح به خلافت، از میان برداشتن مروان بن محمد آخرین خلیفه اموی از سری اقدامات آن بود.

✓ حکومت امویان در اندلس به دست عبدالرحمان بن معاویه، نواده هشام بن عبدالملک پایه‌ریزی شد.

✓ **رفاه و رونق اقتصادی:** شکل‌گیری شهرهای بزرگ، تشکیل بازارها و کارگاه‌های صنعتی، توسعه بازرگانی داخلی و خارجی.

✓ پیشرفت علمی در زمینه‌های فقه، کلام، ادبیات، پزشکی و داروسازی.

✓ از سری آثار آن‌ها ساخت مسجد جامع قرطبه، کاخ الحمرا غرناطه است، که شاهکارهای معماری جهان اسلام هستند.

درس هفتم: جهان اسلام در عصر خلافت عباسی

✓ ابومسلم پس از شکست سپاه اموی و ورود به کوفه و بیعت با ابوالعباس سفاح، خلافت عباسیان را مستقر و تثبیت کرد.

✓ عباسیان برای توجیه مشروعیت خلافت خود بر خویشاوندی به پیامبر (ص) تأکید داشتند.

✓ پس از سفاح منصور به خلافت رسید.

□ مهم‌ترین اقدامات منصور

✓ نقش مهم در تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان، خلع عموهایش از همه مناصب حکومتی، کشتن ناجوانمردانه ابومسلم خراسانی، قتل

ابن‌مقفع، سرکوب قیام علویان و قیام‌هایی که به اعتراض قتل ابومسلم بود، بنای شهر بغداد به عنوان پایتخت عباسیان.

□ تقسیم دوران خلافت عباسی به لحاظ قدرت و نفوذ:

دوره نیرومندی و شکوفایی: حفظ یکپارچگی خلافت، سرکوب قیام‌ها، سیطره بر امور سیاسی نظامی و اداری، عزل و نصب کارگزاران حکومتی.

□ منصور، هارون الرشید و مأمون:

دوره ضعف و تجزیه: از زمان پایان حکومت مأمون و خارج شدن اداره امور از دست وزیران ایرانی و تشکیل سپاهی از غلامان ترک توسط جانشینان مأمون، قدرت‌یابی فرماندهان ترک باعث ایجاد هرج و مرج و آشوب، شکل‌گیری قیام‌های ضد عباسی و جنبش‌های استقلال طلبی شد.

✓ ویژگی شاخص خلافت عباسیان اجتناب از سیاست عرب‌گرایی بود.

✓ و همچنین تصدی ایرانیان بر مشاغل از جمله وزارت، مناصب دیوانی، فرماندهی سپاه و حکومت بر برخی ولایات از دیگر شاخصه‌های حکومت عباسیان بود.

□ خاندان برمکی:

هارون الرشید جانشینی خود را مدیون یحیی پسر خالد برمکی بود. اداره امور را به او سپرد و یحیی و دو پسرش ۱۷ سال صاحب قدرت بودند که به برمکیان معروف شدند.

□ خاندان سهل:

✓ فضل بن سهل و برادرش حسن بن سهل تربیت‌یافته برمکیان بودند.

✓ هارون هر دو پسرش امین و مأمون را به ولیعهدی انتخاب کرد، اما امین مأمون را کنار زد. مأمون با تدبیر خاندان سهل و طاهربین حسین، برادرش را شکست داد و فضل را به عنوان وزیر انتخاب کرد. همچنین مرکز خلافت را از بغداد به مرو منتقل کرد و پرچم سیاه را به رنگ سبز درآورد.

نظام اداری: تشکیلات اداری در دوران پیامبر (ص) بسیار ساده بود. پیشینه تأسیس دیوان در دوره اسلامی به زمان عمر می‌رسد.

✓ عبدالملک مروان، خلیفه اموی خط و زبان را از فارسی به عربی برگرداند.

✓ در دوره عباسی تشکیلات دیوان با اقتباس از نظام دیوانی عهد ساسانیان شکل گرفت.

نهضت علمی و فکری: زمینه‌ها و علل شکوفایی علمی و فکری در زمان عباسیان، آموزه‌های قرآن و احادیث پیامبر (ص) بود.

✓ خروج مسلمانان از شبه‌جزیره عربستان و فتح سرزمین‌های ایران مصر شام باعث توجه به علوم عقلی به خصوص علم کلام، گسترش علم کلام به دلیل تشکیل فرقه‌های مختلف مسلمانان، حمایت مادی و معنوی خلفا از عالمان شد.

□ اوج‌گیری فعالیت‌های علمی و فکری مسلمانان:

✓ در دوره عباسیان با مشارکت ایرانیان در اداره امور خلافت، فعالیت‌های علمی و فکری مسلمانان افزایش یافت.

✓ وزیران ایرانی یعنی برمکیان و خاندان سهل در گسترش نهضت علمی نقش زیادی داشتند.

✓ بیت‌الحکمه و رصدخانه بغداد، مهم‌ترین مراکز علمی به شمار می‌رفت.

✓ بیت‌الحکمه در اصل به منظور ترجمه آثار علمی یونانی و سانسکریت به عربی تشکیل شد.

✓ مشهورترین مترجمان حنین بن اسحاق، اسحاق بن حنین، بنی موسی و خاندان بختیشوع بودند.

□ نقش علمی و فرهنگی امامان شیعه:

امام کاظم: نقش ایشان تربیت شاگردان، منع شیعیان از همکاری با خاندان عباسی بود.

امام رضا: مأمون به منظور کسب حمایت شیعیان، امام رضا را به مرو آورد و وادار به پذیرش ولایتعهدی کرد.

✓ امامان بعد از امام رضا، امام جواد، امام هادی و امام حسن عسکری به مقابله با تحریف مبانی دینی و سنت نبوی و مبارزه با جریان‌های فکری و فرهنگی انحرافی پرداختند.

❑ جریان وکالت:

- ✓ حرکتی که از زمان امام صادق (ع) شروع شد.
- ✓ وکیل‌ها کسانی بودند که، با اجازه ائمه به عنوان مرجع امور دینی مردم در شهرهای مختلف ایفای نقش می‌کردند.

❑ خلافت فاطمیان:

- ✓ خلافت فاطمیان، توسط عبیدالله مهدی در شمال آفریقا پایه‌گذاری شد.
- ✓ پایتخت آن‌ها شهر قاهره بود.
- ✓ فاطمیان در زمان مستنصر، به اوج قدرت رسیدند.
- ✓ بعد از دوره مستنصر خلافت فاطمیان دچار ضعف شد و مورد حملات پی‌درپی سلجوقیان و جنگ‌های صلیبی قرار گرفت.
- ✓ حکومت آنان سرانجام توسط صلاح‌الدین ایوبی منقرض شد.

اقدامات فاطمیان: تسلط بر مناطق شام و حجاز، گسترش و دعوت اسماعیلی، انجام برخی عملیات سیاسی و نظامی توسط داعیان.

اقدامات عباسیان: مقابله با فاطمیان با استفاده از سلجوقیان، اقدامات تبلیغی علیه فاطمیان، نشان دادن جعلی بودن نسب فاطمیان.

سیاست مذهبی: ترویج مذهب تشیع اسماعیلی، حمایت از عالمان شیعی، خطبه خواندن به نام امامان در شهرهای قلمرو خود، ایجاد محدودیت برای مذاهب تسنن از سری اقدامات مذهبی ایشان بود.

فعالیت‌های علمی و فرهنگی: مذهب اسماعیلیه از مذاهب عقل‌گرا بود، ترویج اصول عقاید خود و توجه به فلسفه و کلام.

دانشگاه‌های معروف اسماعیلیان: الازهر و دارالعلم.

✓ هدف اسماعیلیان از ایجاد مراکز علمی تربیت عالمان و داعیان مسلط بر تعالیم مذهب اسماعیلی بود.

آثار معروف معماری: قاهره به عنوان شهری باشکوه مساجد جامع‌ازهر، جامع حاکم و جامع اقم‌از سری آثار معروف معماری آن دوره است.

✓ هنرهای این دوره نقاشی، شیشه‌گری، کاشی‌کاری، صنعت‌کاری، منبت‌کاری، کاغذسازی و فلزکاری بود.

✓ پارچه‌بافی رواج زیادی یافت.

درس هشتم: اسلام در ایران؛ زمینه‌های ظهور تمدن ایرانی - اسلامی

❑ ساسانیان و اعراب:

در دوران باستان قبایل بیابان‌گرد اعراب، مشکلاتی را برای حکومت‌های ایرانی به وجود می‌آوردند. از این رو دولت ساسانیان پادگان-شهرهایی در مرزها ایجاد کردند و دولت‌های دست‌نشانده‌ای مثل آل منذر بر سر کار آورد تا جلوی حمله اعراب را بگیرد.

❑ اوضاع ایران در آستانه حمله اعراب:

✓ جنگ‌های پی‌درپی و پرخرج با روم، نبردهای پی‌درپی با بیابان‌گردان در شرق، اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف.

اوضاع اجتماعی ایران به چند دلیل نابسامان بود: جدایی و فاصله طبقات اجتماعی، اختلافات مذهبی و سرکوب مخالفان دین رسمی، تنگ‌نظری

موبدان و دخالت آنان در امور کشور، شیوع مرگ‌بار طاعون، طغیان شدید دجله و فرات و شکستن سدها که موجب آسیب به کشاورزی شد.

✓ حادثه مهم که موجب تشویق حمله اعراب به ایران شد، از میان برداشتن دولت آل منذر توسط خسرو پرویز بود.

❑ حمله اعراب مسلمان به ایران:

✓ اعراب در زمان ابوبکر به منطقه سواد حمله کردند، ولی حملات جدی آن‌ها در زمان عمر انجام گرفت.

نبرد جسر یا پل: ایرانیان توانستند اعراب را شکست دهند و بیشتر متصرفات آنان را پس گرفتند.

نبرد قادسیه: ایرانیان به شدت شکست خوردند و تیسفون تسخیر شد.

❑ علت شکست ایرانیان در این جنگ

اختلاف‌های داخلی، ناامیدی رستم فرخزاد فرمانده سپاه ایران از همکاری برخی دهقانان ایرانی و قبیله‌های عرب ساکن ایران، تقویت

روحیه اعراب از شنیدن خبر پیروزی بر روم.

نبرد جلولا: باقیمانده سپاه ساسانی شکست خورد و بسیاری از آنان کشته شدند.

نبرد نهاوند: ایران شکست خورد و سپاهیان مسلمان در ایران نفوذ کردند، و تا زمان عثمان بیشتر شهرها و ولایات ایران را به جنگ یا صلح گشودند این جنگ چنان اهمیت داشت که اعراب آن را فتح الفتوح نامیدند. ساکنان برخی شهرها مثل همدان، ری، فارس و مخصوصاً استخر علیه اعراب شوریدند، ولی به دلیل عدم هماهنگی شکست خوردند.

□ دو قرن حکومت اعراب بر ایران:

عصر خلفای نخستین: اداره امور دیوانی و محاسبه دریافت مالیات توسط دبیران و دهقانان ایرانی صورت می‌گرفت. دفترهای دیوانی به خط و زبان پهلوی نوشته می‌شد.

✓ سکه‌های ضرب شده توسط ساسانیان همچنان در گردش بود.

دوره خلافت امویان: در زمان بنی‌امیه مناطق ایران تحت فرمان و نظارت والی عراق اداره می‌شد. در مواقعی نیز عزل و نصب حاکمان توسط خلفای اموی صورت می‌گرفت. حکومت شهرها و مناطق مختلف در انحصار کامل اشرافیت اموی و سران قبیله‌های عرب متحد قرار داشت.

معروف‌ترین والیان اموی: زیاد بن ابیه، پسرش عبیدالله، حجاج بن یوسف ثقفی و یوسف بن عمر.

✓ مهاجرت گسترده اعراب به ایران با هدف، تحکیم سلطه مسلمانان بر ایران اتفاق افتاد.

✓ همزیستی مسالمت‌آمیز بین اعراب مهاجر و ایرانیان و همکاری در زمینه‌های تجارت، کشاورزی، فرهنگی و اجتماعی صورت گرفت.

□ عصر خلافت عباسیان:

با روی کار آمدن خاندان بنی‌عباس و انتقال مرکز خلافت از دمشق به بغداد؛ شرایط و اوضاع سیاسی و اجتماعی به نفع ایرانیان تغییر پیدا کرد.

جنبش‌های ایرانیان در دو قرن نخست هجری

جنبش‌های سیاسی - نظامی: ایرانیان که از بیدادگری امویان نسبت به خود و اهل بیت رسول خدا به سطوح آمده بودند؛ از هر فرصتی برای مبارزه با خلافت بنی‌امیه و پیوستن به قیام‌های ضد اموی استفاده کردند. نتیجه این قیام‌ها سقوط بنی‌امیه بود.

جنبش‌های اجتماعی - فرهنگی: گروهی از اندیشمندان، شاعران و نویسندگان ایرانی با استناد به آیات قرآن و روایات پیامبر (ص) بر برابری تمامی اقوام تأکید می‌کردند. عده‌ای نیز افراط کردند و با مقایسه زندگی ایرانیان در باستان با اعراب جاهلیت قوم عرب را تحقیر می‌کردند، که اینان به شعوبیان معروف شدند.

جنبش‌های عصر خلافت عباسیان:

دلایل قیام‌های ایرانیان در این دوره را می‌توان به شرح زیر نام برد:

✓ تداوم سلطه اعراب، اقدامات خلفای عباسی از قبیل قتل ابوسلمه خلال و ابومسلم، نابودی خاندان سهل و برمکیان، سخت‌گیری و ستم به شیعیان و اهل بیت پیامبر (ص)؛

✓ مهم‌ترین جنبش به خونخواهی ابومسلم و یا تکریم خاطره او انجام گرفت.

□ روند اسلام‌آوری مردم ایران:

✓ روند پذیرش اسلام ابتدا تدریجی بود

✓ در قادسیه دسته‌ای از سپاه ایران مسلمان شدند.

✓ در دوران خلافت اموی به دلیل رفتار غیراسلامی حکام اموی، قرار دادن مسلمانان غیرعرب در ردیف موالی و محروم کردن آنان از پاره‌ای حقوق اجتماعی و گرفتن جزیه از نو مسلمانان کند بود.

✓ در دوره عباسی به دنبال بهبود، موقعیت سیاسی و اجتماعی ایرانیان گرایش به اسلام شتاب گرفت.

عوامل مؤثر در اسلام آوردن مردم ایران:

- ✓ اسلام، دینی جهانی است و تمام مردم جهان مخاطب آن به شمار می‌روند.
- ✓ درک پذیرش جهان‌بینی توحیدی و پیام مکتب اسلام برای ایرانیان چندان دشوار نبود.
- مهاجرت گسترده اعراب مسلمان به ایران زمینه‌ساز آشنایی تدریجی ایرانیان با اسلام و گرویدن به آن شد.

درس نهم: ظهور و گسترش تمدن ایرانی-اسلامی

سلسله‌های ایرانی مسلمان

- الف) زمینه‌های تأسیس:** فعالیت‌ها و مبارزات سیاسی اجتماعی ایرانیان زمینه را برای تغییرات سیاسی فراهم آورد. در آغاز این تغییرات زمانی بود که طاهربن حسین معروف به ذوالیمینین از سوی خلیفه عباسی به حکومت خراسان منصوب شد. بعد از آن سلسله‌های دیگری مثل: صفاریان، سامانیان، علویان، طبرستان و آل بویه روی کار آمدند.
- ✓ مهمترین دستاوردهای این سلسله: توسعه تمدن ایرانی و گسترش علم و دانش بود.
  - ✓ فعالیت‌ها و مبارزات سیاسی اجتماعی و فرهنگی ایرانیان در دو قرن نخست هجری زمینه را برای شکل‌گیری سلسله‌های ایرانی و در پی آن تغییر اوضاع سیاسی، ایران فراهم آورد. تشدید جنبش‌های ضد خلافت در ایران مأمون را متوجه این نکته کرد که، باید در اداره قلمرو خود تغییر ایجاد کند.
  - ✓ حکومت خراسان را به طاهر سردار ایرانی سپرد. پس از طاهر حکومت در خاندان موروثی شد.
  - ✓ و در نتیجه نخستین سلسله‌های ایرانی ایجاد شد.

ب) خاستگاه اجتماعی و جغرافیایی

- طاهریان و سامانیان:** دودمان‌های زمین‌دار خراسان و ماورالنهر این دو سلسله را تأسیس کردند. اینان خاستگاه دهقانی داشتند نقش مهمی در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی از دوره باستان به دوره اسلامی داشتند
- علویان طبرستان:** حسین بن زید، بنیان‌گذار حکومت علویان طبرستان از سادات شیعه مذهب علوی بود، که برای رهایی از ظلم خلفای عباسی به طبرستان آمد و با رفتار پسندیده خود مورد توجه ساکنان دیلم و گیلان قرار گرفت.
- صفاریان و آل بویه:** مؤسس آن یعقوب لیث صفاری بود. فعالیت خود را با شرکت در گروه عیاران و مبارزه با خوارج شروع کرد. از میان مردم عادی قدرت را به دست گرفت. آل بویه، توسط پسران ابوشجاع بویه از اهالی دیلم تأسیس شد. وی شغل صیادی را رها کرد و به همراه پسرانش حرفه نظامی‌گری برگزید و به خدمت سرداران دیلمی درآمد.

پ) شیوه کسب قدرت:

- به فرمان خلیفه:** به دست گرفتن قدرت توسط خلیفه و جابجایی امرا با تأیید خلیفه.
- بدون اجازه و تأیید خلیفه:** بنیان‌گذار سلسله‌های صفاریان، علویان، طبرستان، زیاریان و پسران بویه بدون اجازه و تأیید خلیفه قدرت را به دست گرفتند.

ت) روابط با خلیفه عباسی

- اطاعت از خلیفه:** طاهریان و سامانیان از خلیفه عباسی اطاعت ظاهری داشتند و با دشمنان خلیفه علویان طبرستان و خوارج سر ستیز داشتند. اطاعت از خلیفه باعث مقبولیت آن‌ها شده بود و با این وجود در امور داخلی مستقل بودند.
- خصوصیت‌آمیز:** رابطه علویان طبرستان با خلافت همواره خصوصیت‌آمیز بود؛ زیرا این‌ها که از سادات علوی بودند، مدعی خلافت بودند و عباسیان را غاصب می‌دانستند بیشتر ایام حکومت آن‌ها به جنگ با سپاهیان خلیفه و متحدان خلافت طاهریان و سامانیان سپری شد.
- درازی فراز و نشیب:** رابطه صفاریان و زیاریان با خلیفه عباسی دارای فراز و نشیب بود؛ یعنی یعقوب لیث و مرداویج خواستار نابودی دستگاه خلافت بودند، ولی جانشینانش روش مسالمت‌آمیزی نسبت به دستگاه خلافت در پیش گرفتند. هرچند که حمایت خلیفه از اسماعیل سامانی سبب شکست عمرولیث و در نهایت قتل ابن امیر صفاری شد.

تسلط بر دستگاه خلافت: احمد یکی از مؤسسان حکومت آل بویه، با مشاهده اوضاع آشفته بغداد به عراق لشکرکشی کرد و بیش از یک قرن خلافت عباسی را تحت سلطه گرفت.

□ آثار و پیامدها:

سیاسی- اجتماعی: کاهش زوال تدریجی سلطه سیاسی و نظامی خلفای عباسی بر ایران، اداره امور مناطق مختلف ایران در اختیار کارگزاران ایرانی، ایجاد آرامش نسبی، کاهش آشوب‌ها و جنبش‌های سیاسی مذهبی، رقابت و ستیز امیران ایرانی به خاطر تمایلات توسعه‌طلبانه.

اقتصادی: رونق فعالیت‌های اقتصادی، رشد شهرنشینی در قلمرو حکومت‌ها، قرار گرفتن زمام کارها به دست امیران و وزیران با تدبیر و رونق عمران و آبادانی، رشد چشمگیر کشاورزی و تجارت و صنعت، استقرار نظام دیوانی منظم و منسجم.

مذهبی: شتاب گرفتن روند اسلام‌پذیری، نقش زیاد سلسله‌های علویان طبرستان و آل بویه در گسترش تشیع، برگزاری مراسم عزاداری عاشورا و عید غدیر، بازسازی حرم امامان شیعه و گسترش سنت زیارت.

□ فرهنگ و تمدن:

(الف) زبان فارسی: با ورود اسلام به ایران زبان عربی زبان حکومت و دین شد، اما زبان فارسی دری که در واقع، صورت تحول‌یافته فارسی پهلوی بود در میان عامه مردم و در بیشتر سرزمین‌های ایرانی رواج داشت.

- ✓ ترجمه تفسیر طبری، تاریخ بلعمی و کتاب جغرافیایی حدود عالم مشرق الی‌المغرب، مشهورترین تألیفات به فارسی در این دوره هستند.
- ✓ یعقوب لیث شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق می‌کرد.
- ✓ تحول چشمگیر زبان و ادبیات فارسی در عصر سامانیان اتفاق افتاد.
- ✓ رودکی، پدر شعر فارسی در دوره سامانیان بود.

(ب) علم و آموزش: دلایل رونق علم و اندیشه در این عصر حمایت مادی و معنوی عالمان، از سوی امیران و وزیران فرهنگ‌پرور و فراهم آوردن شرایط امنیت و آسایش برای عالمان پیروان مذاهب بود.

- ✓ مساجد و مدارس از مراکز کسب علم بودند، از جمله مدارس این دوره می‌توان به مدرسه پزشکی جندی‌شاپور اشاره کرد.

علوم مختلف در این عصر:

معارف اسلامی: از ابتدای ورود اسلام به ایران برخی از ایرانیان که مسلمان شدند به تدوین و ترویج معارف اسلامی پرداختند.

فلسفه: ابونصر محمد بن محمد فارابی، فلسفه‌مشایی را که تلفیقی از جهان‌بینی اسلامی و فلسفه ارسطویی و نوافلاطونی بود، پایه‌گذاری کرد.

- ✓ در فلسفه اسلامی فارابی، بعد از ارسطو معلم دوم است.
- ✓ ابن‌سینا، فارابی را استاد خود دانسته و ابن‌رشد برای او احترام قائل بود.

ابوعلی سینا فلسفه‌مشایی را به اوج رساند، شفا بزرگ‌ترین دایره‌المعارف علمی اثر ابن‌سیناست، فلسفه را برای اولین بار به زبان فارسی در دانشنامه‌های علایی تألیف کرد.

ریاضیات و نجوم: از برجسته‌ترین دانشمندان عصر طلایی تمدن ایرانی اسلامی، ابوریحان بیرونی است.

پزشکی و داروسازی: پزشکی در ایران باستان از طریق مدرسه جندی‌شاپور به دوره اسلامی انتقال یافت. جرجیس بن جبرائیل رئیس مدرسه جندی‌شاپور بود، محمد زکریای رازی کاشف‌الکل و جوهر گوگرد بود، جرج سارتن، رازی را بزرگ‌ترین پزشک اسلام و قرون وسطی معرفی کرده است.

ابن‌سینا: قانون دایره‌المعارف پزشکی او منبع و مرجع معتبر پزشکی است.

سایر علوم و فنون: تاریخ، ادبیات، فیزیک و شیمی، ساخت ابزار و ادوات جنگی، حفر قنات و ایجاد بناهای مختلف مثل مسجد، پل نیز رواج داشت.

پ) توسعه دریانوردی و تجارت دریایی

- ✓ گسترش تجارت دریایی خلیج فارس با هندوستان، چین، جنوب شرقی آسیا و حوزه شرق آفریقا.
- ✓ راه یافتن اسلام توسط بازرگانان و دریانوردان ایرانی به سرزمین‌های ذکر شده.
- ✓ یکی از مراکز مهم مبادلات اقتصادی، منطقه‌ای و جهانی بندر سیراف در خلیج فارس به شمار می‌رفت.

درس دهم: ایران در دوره غزنوی، سلجوقی و خوارزمشاهی

تفاوت‌های سیاسی

غزنویان: ترکان به دلیل استعداد خاص در امور نظامی، به خدمت دربار عباسیان و امیران مسلمان درآمدند و به مراتب و مناصب بالای نظامی رسیدند.

✓ آلپ تگین، در دربار سامانیان به مقام سپهسالاری رسید و زمینه ایجاد حکومت محلی را فراهم کرد.
 ✓ محمود، پسر سبک‌تگین و نوه آلپ‌تگین در شهر غزنه حکومت مستقل تأسیس کرد؛ که به غزنویان مشهور است و تمامی نواحی خراسان و بخشی از قلمرو سامانیان را تصرف کرد.

اقدامات محمود غزنوی: کسب حمایت خلیفه عباسی، انجام دادن اقدامات سیاسی - مذهبی در پوشش جهاد در راه خدا و به بهانه مبارزه با مخالفان خلافت عباسی، حمله به ری که تحت حاکمیت آل‌بویه شیعه مذهب بود و به آتش کشیدن کتابخانه و لشکرکشی پی‌درپی به هند نیز از دیگر اقدامات اوست.

لشکرکشی محمود به هند: هدف و انگیزه از لشکرکشی دستیابی به ثروت فراوان هند از طریق غارت معابد و پرستشگاه‌ها بود.

✓ بهانه لشکرکشی او نیز جهاد در راه خدا بود.
 ✓ در نتیجه این حملات، دین اسلام و زبان فارسی به هند راه پیدا کرد.
 ✓ بعد از محمود پسرش مسعود به جای او نشست.

عوامل غفلت مسعود از وضعیت مردم: درگیری‌های داخلی، لشکرکشی به هند و افزایش فشار بار مالیاتی بر مردم.

✓ ناراضی‌های مردم باعث شد بوقتی که فرمانده سلجوقیان طغرل به شهر خراسان حمله کرد، مردم دروازه شهر را باز کنند.
 ✓ با شکست مسعود از سلجوقیان، در نبرد دندانقان سلطه غزنویان در خراسان به پایان رسید و حکومت غزنویان نیز به پایان رسید.

سلجوقیان: طایفه‌ای از ترکان بودند که بعد از پیوستن به اسلام، در ماورالنهر و خراسان مستقر شدند.

اقدامات طغرل: تصرف نیشابور و انتخاب آن به عنوان پایتخت، پایان دادن به تسلط آل‌بویه بر خلیفه عباسی، بخشیدن حکومت ایران و عراق به او، دادن لقب سلطان رکن‌الدوله به او توسط خلیفه از سری اقدامات و اتفاقات مهم زمان او بود.

آلپ ارسلان: جانشین طغرل بود.

✓ سلجوقیان، در نبرد ملازگرد با روم شرقی آن‌ها را شکست دادند و امپراتور روم را به اسارت گرفتند.
 ✓ آلپ ارسلان آسیای صغیر را به متصرفات خود اضافه کرد، در دوران حکومت او ایران به وسیع‌ترین حد قلمرو خود در دوران اسلامی رسید، قلمرو سلجوقیان از رود سیحون در شرق، تا دریای مدیترانه ادامه داشت.

ملکشاه: حکومت سلجوقی در زمان او به اوج قدرت رسید و در نتیجه بیشتر خاندان‌ها و حکومت‌های محلی از بین رفتند.

دلایل ضعف حکومت سلجوقیان: مرگ وزیر و پادشاه قدرتمندش خواجه نظام‌الملک و ملک شاه، اختلافات فراوان بر سر جانشینی، هجوم اقوام مهاجم قراخانیان و غزها و از دست رفتن ماورالنهر، تقسیم قلمرو سلجوقیان بین امیران، مبارزات اسماعیلیان در ایران، قدرت گرفتن اتابکان از سری دلایل ضعف حکومت سلجوقیان بود.

خوارزمشاهیان: خوارزم، از مناطق آباد ایران در قرون نخستین و میانه اسلامی بود.

پادشاه خوارزمشاهیان:

✓ اتسز حاکم خوارزم بود، که در زمان ضعف سلجوقیان اعلام استقلال کرد.
 ✓ تکش، جانشین اتسز است که با شکست طغرل سوم بر بخش وسیعی از ایران تسلط پیدا کرد.
 ✓ سلطان محمد خوارزمشاه، دیگر فرمانروای خوارزمشاهی است که پیشه کردن توسعه‌طلبی و برانداختن قوریان قراخانیان و ملوک مازندران از سری اقدامات اوست
 ✓ در زمان سلطان محمد روابط او با خلیفه به تیرگی گرایید. در مقابل، خلیفه هم که در صدد احیای قدرت سیاسی بود از تأیید حکومت خوارزمشاهیان خودداری کرد.

✓ یکی از مهم‌ترین رویدادهای تاریخ ایران، حمله مغول به ایران، در زمان حکومت سلطان محمد خوارزمشاه بود.

نظام اداری

✓ غزنویان: برای اداره قلمرو خود از دیوان سالاران حکومت سامانی و حتی آل بویه استفاده کردند.

✓ سلجوقیان: از معروف‌ترین دیوان سالاران این دوره عمیدالملک کندی و خواجه نظام‌الملک توسی می‌توان نام برد.

✓ اقدامات خواجه نظام‌الملک: تقویت حکومت مرکزی از طریق تقویت نظام اداری، مقابله با نیروی سرکش امیران و نظامیان سلجوقی که باعث تقابل دو نیروی اهل قلم و اهل شمشیر شد و رونق تجارت و شهرنشینی.

✓ وزارت در اثر سلجوقیان: وزیر در رأس وزارت قرار داشت و همه دیوان‌ها زیر نظر وزیر بودند. وزیر در منصب خود امنیت نداشت و آنچه باعث تداوم کار، می‌شد اداره سلطان بود. اگر سلطان به هر دلیلی از وزیر خسته می‌شد، او را عزل یا دستور مصادره اموال او را می‌داد.

✓ نظام اداری در خوارزمشاهیان: تداوم نظام اداری سلجوقیان بود، با این اختلاف که اختیارات برخی دیوان‌ها نسبت به دوره سلجوقی کمتر بود.

شهر و شهرنشینی:

✓ در دوران سلجوقیان و خوارزمشاهیان بخش عمده در روستا زندگی می‌کردند.

✓ شهرها متشکل از کهن دژ (ارگ)، شهرستان (شارستان) و شهر بیرونی (رمض) بود.

✓ افزایش یافتن شهر بیرونی به دلیل رشد و افزایش جمعیت شهرها، انتقال یافتن مسجد و بازار به شهر بیرونی.

✓ بافت مذهبی: عمدتاً اهل تسنن بودند و شیعیان ۱۲ امامی در ری و گرگان و ساری و قم پراکنده بودند، پیروان مذهب اسماعیلیه در شهرها و روستاها پراکنده بودند، مهم‌ترین مخالفان خلافت عباسی و حکومت غزنویان و سلجوقیان بودند.

✓ اوضاع اقتصادی: مهم‌ترین فعالیت اقتصادی کشاورزی بود. همچنین در این دوره شاهد زوال موقعیت دهقانان هستیم.

اشکال مالکیت بر زمین:

✓ مالکیت شخصی: بسیار محدود و ناپایدار بود و همواره در معرض مصادره فرمانروایان قرار داشت.

✓ مالکیت دولتی یا دیوانی: عمده‌ترین شکل مالکیت رواج از دوره باستان بود.

✓ اقطاع: زمین‌داری با تدبیر نظام‌الملک، رواج در دوره حکومت آل بویه، واگذاری زمین به افراد نظامی یا صاحبان مشاغل دیوانی گفته می‌شود، هدف نظام‌الملک نظارت و آباد کردن زمین‌های بلااستفاده بود.

✓ زمین‌های وقفی: توسعه در دوره سلجوقی.

عوامل رشد تجارت در دوره سلجوقی:

✓ گسترش قلمرو، برقراری نظم و امنیت، ایجاد راه‌های جدید و توسعه حمل و نقل و وجود نظام دیوانی کارآمد.

✓ پیامد رشد تجارت در دوره سلجوقی: شهر و شهرنشینی افزایش پیدا کرد.

✓ بازارها قلب تپنده شهر شدند...

✓ سنگ‌های قیمتی و محصولات کشاورزی در داخل و خارج مبادله و خرید و فروش می‌شد.

علم و دانش:

الف: زبان و ادبیات فارسی: دلایل رونق زبان و ادبیات فارسی، تلاش‌های دیوان سالاران ایرانی در تبدیل زبان دستگاه اداری غزنوی از عربی به فارسی که در دوره سلجوقیان رسمیت یافت، در این دوره نوشتن آثار علما به زبان فارسی در رونق و زبان و ادب فارسی نقش بسزایی داشت.

در عصر غزنوی، شعر فارسی به اوج خود رسید و فردوسی شاهنامه را که نماد هویت ایرانی و زبان فارسی است، سرود و بیهقی تاریخ بیهقی را نوشت. سریع‌تر شدن روند رشد زبان فارسی در زمان سلجوقیان بود

✓ شعرای مشهور عصر سلجوقی و خوارزمشاهی: انوری، سنایی، خاقانی، عطار

✓ عوامل توسعه زبان فارسی در این دوره: تأسیس و توسعه مراکز آموزشی، توسعه نفوذ روزافزون دیوان سالاران ایرانی و جذب شعرا به دربارهای مختلف.

ب: دانشمندان بزرگ و معروف در دوره غزنویان: ابوریحان بیرونی در نجوم و جغرافیا؛

✓ ابوالعباس لوکری و خیام در ریاضیات و نجوم؛

- ✓ سهروردی و فخر رازی در فلسفه و کلام؛
- ✓ سید اسماعیل جرجانی در پزشکی؛
- ✓ مراکز و مؤسسات آموزشی بیشتر به تعلیم علوم دینی اختصاص داشتند. مثل: مدارس نظامیه که خواجه نظام‌الملک تأسیس کرد و بعد از مرگ او مدیران و مدرسان این مدرسه توسط خلیفه انتخاب می‌شدند.
- ✓ از مهم‌ترین و معروف‌ترین عالمانی که در مدارس نظامیه درس داد و درس خواند امام محمد غزالی بود.

هنر و معماری

- ✓ عوامل شکوفایی هنر در دوره سلجوقی: گسترش قلمرو، حکومت فراگیر، توسعه شهرنشینی، رشد اقتصادی و حمایت دولتمردان.
- ✓ مسجد جامع اصفهان از کهن‌ترین مسجدهای چهار ایوانی است.
- ✓ درخشان‌ترین دوران فلزکاری در عصر سلجوقی: هنر کاشیکاری در این دوره به اوج خود رسید و نقوش انسانی گیاهی و جانوری برای تزئین بناهای مذهبی و غیر مذهبی کاربرد فراوانی داشت.

درس یازدهم: حکومت، جامعه و اقتصاد در عصر مغول - تیموری

□ اوضاع سیاسی مغولان:

- ✓ مغولان در پی اقدامات سیاسی، نظامی و حقوقی چنگیز متحد شدند.
- ✓ نامساعد بودن شرایط طبیعی، نیازهای اقتصادی آن‌ها را پاسخگو نبود و در نتیجه برای تأمین زندگی خود به جنگ روی آوردند. بیشتر اقوامی که زیر فرمان چنگیز بودند، از نظر فرهنگی و تمدنی پیشینه مهمی نداشتند و به شهرنشینی نیز توجه نداشتند، بنابراین هجوم آن‌ها به سرزمین ایران فاقد ماهیت فکری بود.

پیامدهای اختلاف سلطان محمد خوارزمشاه با خلافت عباسی:

- ✓ **تفرقه و تضعیف قدرت جهان:** سلطان محمد خوارزمشاه از تهدیدهای قدرت نوظهور مغول‌ها غافل شد.
- ✓ **پیامدهای هجوم مغولان:** کشتار جمعیت، ویرانی شهرها، اسارت صنعتگران و هنرمندان، مهاجرت مردم، زوال اقتصاد کشاورزی، تعطیلی مراکز علمی و آموزشی؛
- ✓ سه سال بعد از حمله مغول موج دیگری از حملات مغول‌ها به فرماندهی هلاکوخان، نوه چنگیزخان صورت گرفت و حکومت ایلخانان تأسیس شد.

معنای ایلخانان: خان تابع

- ✓ حکومت ایلخانی به حکومتی گفته می‌شود، که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هلاکوخان نوه چنگیزخان تشکیل شد.
- ✓ نابودی قدرت اسماعیلیان، تسخیر بغداد و کشتن خلیفه عباسی و یورش به شام از اقدامات هلاکوخان بود.
- ✓ حکومت ایلخانان به دو دوره نامسلمانی و مسلمانی تقسیم می‌شود:
- ✓ **دوره نامسلمانی:** بزرگان ایرانی برای مهار خشونت و رفتارهای خودسرانه فاتحان مغول تلاش‌های زیادی کردند.
- ✓ از جمله: خواجه نصیرالدین طوسی، شمس‌الدین محمد جوینی و عطاملک جوینی.
- ✓ **دوره مسلمانی:** از زمان غازان خان شروع شد.
- ✓ غازان و بسیاری از شاهزادگان مسلمان شدند و اسلام، دین رسمی اعلام شد و با تلاش‌های رشیدالدین فضل‌الله همدانی وزیر ایلخانان اصلاحات گسترده‌ای در عرصه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی صورت گرفت.
- ✓ آشفتگی سیاسی و نابسامانی نسبی در اوضاع اقتصادی و اجتماعی ایران با ضعف و زوال ایلخانان و مرگ ابوسعید شروع شد و تا زمان قدرت‌گیری تیمور ادامه داشت.
- ✓ حکومت‌های شیعه مذهب سربداران و سادات مرعشی‌مازندران و سلسله آل مظفر از جمله حکومت‌های محلی غیر مغولی بودند.

□ ایران در عهد تیموریان

- ✓ با ضعیف شدن حاکمان مغولی ماوراءالنهر، تیمور گورکانی بر رقیبان غلبه کرد و حکومت ماوراءالنهر را به دست گرفت.

- ✓ تیمور، طی سه مرحله یورش سراسر ایران را به سلطه خود درآورد.
- ✓ بعد از مرگ تیمور، شاهرخ بر ایران حکومت کرد و پس از مرگ شاهرخ، شاهزادگان تیموری برای رسیدن به حکومت با همدیگر به رقابت پرداختند. در همچنین اوضاع و احوالی بود که دو اتحادیه قبیله‌ای، متشکل از ترکمانان به نام‌های اقی‌قیونلوها و قراقویونلوها با ایجاد حکومت‌های مختلف نواحی غربی و مرکزی ایران را تصرف کردند.
- ✓ با به قدرت رسیدن صفویان در ایران و تسلط ازبکان بر ماوراءالنهر قدرت تیموریان به پایان رسید.
- ✓ یکی از نوادگان تیمور به نام بابر در هند، حکومت گورکانیان هند یا مغولان کبیر را بنیاد نهاد.

شهر و شهرنشینی:

- ✓ بسیاری از شهرها با حمله مغولان ویران شدند و عده زیادی از ساکنان کشته شدند و این‌ها از دلایل افول شهرنشینی با حمله مغولان است.
- ✓ در زمان ایلخانان، با تلاش دیوان سالاران ایرانی برای مهار رفتار غیرمدنی مغولان شهرنشینی رونق پیدا کرد و بعد از مسلمان شدن غازان و اصلاحات او روند شهرنشینی سرعت گرفت.
- ✓ شهرک رشیدیه و ربع رشیدی، شام غازان و شهر سلطانیه از شهرهای زمان ایلخانان هستند.

گروه‌های اجتماعی:

- ✓ یکی از ویژگی‌های اجتماعی در مغولان و تیموریان، دگرگونی نسبی در بافت قومی و جمعیتی ایران بود.
- ✓ پیامد هجوم مغولان از نظر اقتصادی و اجتماعی: کاهش جمعیت، مهاجرت گسترده، تخریب زیرساخت‌های اقتصادی فرهنگی و زوال موقعیت اجتماعی ملاکین، عالمان، بازرگانان و دیوان سالاران.
- ✓ بافت قومی و جمعیتی ایران با ورود گسترده اقوام مغولی و غیر مغولی تحت تأثیر قرار گرفت.
- ✓ گروه فرادست و فرودست، از تقسیم‌بندی‌های جامعه دوره مغولی تیموری است.
- ✓ افراد صاحب نفوذ پیش از مسلمان شدن مغولان: رؤسای قبایل و فرماندهان سپاه اشرافیت نظامی، از اختیارات و امتیازات فراوانی برخوردار بودند.
- ✓ افراد صاحب نفوذ پس از مسلمان شدن مغولان: بزرگان ایرانی شامل دیوان سالاران، عالمان، دانشمندان و مشایخ صوفی تحت حمایت ایلخانان موقعیت اجتماعی خود را پس گرفتند.
- ✓ افزایش نفوذ و موقعیت زنان در عرصه‌های سیاسی و اقتصادی یکی از ویژگی‌های نظام اجتماعی در عصر مغول و تیموری است.

نظام حقوقی و قضایی

- ✓ بنیان قوانین جاری در ایران دوران اسلامی، مبتنی بر دو سرچشمه شریعت اسلام و عرف بود.
- ✓ مغولان بر پایه مجموعه قوانین یاسا عمل می‌کردند.
- ✓ تیمور مجموعه قوانینی، موسوم به تزوکات را به وجود آورد او در سراسر عهد تیموریان قوانین شرعی و عرفی مبنای زندگی اجتماعی ایرانیان بود.

انواع محاکم در دوره مغول: محاکم سه گانه: شرع، مظالم و حسبه.

مغولان تا پیش از مسلمان شدن: دادگاه مغولان، موسوم به یرغو و زیر نظر یرغوچی اداره می‌شد.

کشاورزی و تجارت:

- ✓ آسیب جدی به فعالیت‌های کشاورزی و نظام آبیاری در ماورالنهر به دلیل حملات وحشیانه مغول، عدم آشنایی و بیگانگی با قواعد یک جانشینی از جمله امور کشاورزی وارد شد.
- ✓ **اصلاحات غازان و بهبود کشاورزی:** اصلاح قوانین مالیاتی، بازسازی قنات‌ها و شبکه‌های آبیاری، اصلاح نظام زمین‌داری، به منظور رونق کشاورزی از سری اقدامات وی بود.
- ✓ اقتصاد شهری و تجاری وضعیت بهتری نسبت به کشاورزی داشت.
- ✓ تجارت در مسیر جاده ابریشم و راه‌های دریایی از بنادر و جزایر ایرانی در خلیج فارس و دریای عمان به هند و چین پر رونق بود.

نظام مالیاتی

- ✓ گرایش اشرافیت نظامی مغول به بی‌نظمی و زیاده‌طلبی، بی‌توجهی حاکمان مغول به قوانین اسلامی و بیگانگی آنان به سنت‌های ایرانی، باعث به هم ریختن نظام مالیاتی در اوایل دوران مغولان شد.
- ✓ مالیات کشاورزی، بازرگانی و دامی از جمله مالیات‌های رواج در دوره تیموریان بود.

درس دوازدهم: فرهنگ و هنر در مغول - تیموری

□ دین و اعتقادات:

- ✓ مغولان، در ابتدا پیرو آیین شمنی که زیر نظر روحانیانی با عنوان شمن اداره می‌شد، بودند.
- ✓ تسامح و مدارای دینی مغولان از روی آگاهی نبود و بیشتر متأثر از شرایط زندگی آن‌ها بود، در نتیجه باعث شد پیروان دین‌های دیگر در میان آنان به تبلیغ خود بپردازند.
- ✓ اسلام آوردن مغولان در دوره ایلخانان یکی از مهم‌ترین رویدادها بود؛ زیرا در نتیجه هم‌نوایی دین و دولت و برتری شریعت اسلامی بر یاسای چنگیزی حکومت ایلخانی ماهیت ایرانی اسلامی پیدا کرد و باعث شد که مردم نسبت به آن حس بیگانگی کمتری داشته باشند.
- ✓ در دوره ایلخانان با تلاش‌های خواجه نصیرالدین طوسی تشیع گسترش پیدا کرد و ایلخان، الجایتو، پسر و جانشین غازان به مذهب تشیع گروید.
- ✓ سلاطین تیموری، پیرو مذهب تسنن بودند.
- ✓ در دوره آنان شیعیان و صوفیان با محدودیت مواجه نبودند و آزادانه فعالیت می‌کردند.

□ گسترش تصوف

- ✓ رشد قابل توجه تصوف و طریقت‌های صوفیانه یکی از تحولات مهم دوران ایلخانان و تیموریان بود.
- ✓ هجوم ویرانگر و وحشت‌انگیز مغول و وجود نگرانی و ناامیدی در جامعه ایران، باعث روی آوردن مردم به تصوف شد.
- ✓ کثرت پیروان و مریدان طریقت‌های صوفی، تکریم فرمانروایان و مقام‌های سیاسی و نظامی، ایجاد تمکن مالی و قدرت اقتصادی برای رهبران طریقت‌های صوفی به دلیل اموال و املاک فراوانی که نذر خانقاها شد، دلایل افزایش نفوذ مشایخ تصوف بود.
- ✓ گرایش بیشتر صوفیان به تشیع و ورود برخی طریقت‌ها، مانند: طریقت صفوی به سیاست و رقابت برای به دست گرفتن قدرت دو تحول عمده در طریقت تصوف بود.

□ هنر و معماری:

- ✓ **نگارگری و خوشنویسی:** نگارگری تلفیقی، از سنت‌های نقاشی ایرانی و چینی بود که در کتاب‌آرایی و مصور ساختن کتاب‌های تاریخی و متون ادبی جلوه‌گر شد.
- ✓ ایلخانان از مشوقان پدید آوردن شاهنامه‌های مصور بودند؛ نمونه باقی مانده آن شاهنامه مشهور به دموت است.
- ✓ شاهنامه بایسنقری، فاخرترین نمونه شاهنامه مصور شده در عصر تیموری است که به دستور شاهزاده بایسنقر؛ پسر شاهرخ که سیاستمدار هنرمند بود مصور شد.
- ✓ شهر هرات، به دلیل داشتن ثروت هنگفت و کتابخانه‌های بزرگ و هنرمندان نامور به یکی از کانون‌های بزرگ علمی، فرهنگی و هنری جهان اسلام تبدیل شد.
- ✓ امیرعلی شیرنوایی، مشوق جدی هنر و هنرمندان بود.
- ✓ نامورترین نقاش عصر تیموری: کمال‌الدین بهزاد.
- ✓ **معماری:** تیمور با گردآوردن هنرمندان و معماران بزرگ سرزمین‌های فتح شده در سمرقند به عمران و آبادانی پایتخت خود پرداخت.
- ✓ معماری در عصر شاهرخ و همسرش گوهرشاد به شکوفایی خود رسید.
- ✓ قوام‌الدین و غیاث‌الدین شیرازی و محمدبن محمود اصفهانی، از سرشناس‌ترین معماران دوره شاهرخ بودند.

ویژگی‌های بناهای دوران ایلخانی تیموری: ایجاد بناهای عظیم، ساختن گنبدها، طاق‌ها، ایوان‌ها و مناره‌های بلند، تزئین ساختمان‌ها با گچبری، استفاده از ترکیب آجر و کاشی برای تزئین.

❑ علم و ادب

ادبیات و تاریخ‌نگاری: رشد زبان فارسی در قلمرو نظم و نثر به احیا و تقویت هویت ایران کمک کرد.

✓ متداول بودن شعر حماسی و شاهنامه؛

✓ رواج داشتن شعر و شاعری در عصر تیموری؛

✓ علاقه به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی؛

✓ رشد و شکوفای تاریخ‌نگاری به دلیل خودآگاهی رجال ایرانی.

آثار تاریخی مهم: تاریخ جهانگشا نوشته عطاملک جوینی، جامع التواریخ نوشته خواجه رشیدالدین فضل‌الله همدانی و تاریخ گزیده نوشته حمدالله مستوفی.

✓ رونق علوم، ریاضیات، نجوم و پزشکی.

✓ نقش خواجه نصیرالدین طوسی در ایجاد رونق علوم: بازگرداندن دانشمندان متواری به ایران و ایجاد زمینه فعالیت برای

دانشمندان در مرکز علمی رصدخانه مراغه.

درس سیزدهم: تحولات سیاسی و اقتصادی ایران در دوره صفوی

❑ زمینه‌های تشکیل حکومت صفویان:

✓ گسترش تصوف و تشیع و پیوند روزافزون آن‌ها با هم مهم‌ترین پیامد حملات مغول به ایران بود.

✓ در دوره مغول و تیموریان مردم به مشایخ و رهبران طریقت‌های صوفی گرایش پیدا کردند.

✓ طریقت صفوی: به رهبری شیخ صفی‌الدین اردبیلی یکی از طریقت‌های صوفیانه در دوره ایلخانان بود.

✓ در زمان جانشینان شیخ صفی در سرتاسر ایران گسترش پیدا کرد، در قرن نهم، ابتدا به مذهب شیعه گرایش پیدا کرد و سپس به جنبش سیاسی مذهبی تبدیل شد.

❑ تأسیس حکومت صفوی:

✓ ضعف و انحطاط سلسله آق‌قویونلوها که در قسمت‌هایی از غرب و جنوب غرب ایران حکومت می‌کردند.

✓ اسماعیل، پسر شیخ حیدر با سپاهی متشکل از ایالت مختلف قزلباش آق‌قویونلوها را شکست داد و پس از تصرف تبریز در آن شهر به عنوان پادشاه ایران تاج‌گذاری کرد.

❑ اقدامات شاه اسماعیل:

✓ رسمی کردن مذهب شیعه ۱۲ امامی، که باعث شد شیعیان در خدمت دولت نوپای صفوی قرار بگیرند و باعث تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق شد.

✓ از میان برداشتن مدعیان داخلی به ویژه حکام محلی و ایجاد وحدت سیاسی و جغرافیایی در ایران.

✓ شکست دادن ازبکان که به خراسان یورش آورده بودند و سرکرده آن شیبک خان را کشت، با این پیروزی بخش وسیع از سرزمین‌های شرق ایران تا رود جیحون تحت حاکمیت صفویان درآمد.

✓ نبرد با سلطان سلیم پادشاه عثمانی: فعالیت مریدان طریقت صفوی در قلمرو سلطان سلیم از بهانه‌های لشکرکشی او بود.

نبرد چالدران: جنگی شدید در میان دو سپاه در دشت چالدران.

✓ سپاهیان شاه اسماعیل با شجاعت و رشادتی که داشتند، در برابر آتش توپخانه دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند و تبریز پایتخت صفوی به اشغال عثمانی‌ها درآمد.

□ دوران تثبیت:

- ✓ بعد از مرگ شاه اسماعیل، پسرش طهماسب به تخت نشست؛ اوضاع حکومت صفوی در آغاز پادشاهی او آشفتگی و نابسامان بود.
- ✓ خودسری و نافرمانی ایالات قزلباش و هجوم ازبکان از شرق و عثمانی‌ها از غرب به مرزهای ایران از دلایل آشفتگی اوضاع ایران در آغاز دوران طهماسب بود.
- ✓ پایان دادن به سرکشی سران قزلباش، شکست ازبکان و عقب راندن آن‌ها از خراسان و دفن کردن تهاجمات پیاپی ارتش عثمانی به ایران از اقدامات وی بود. همچنین انتقال پایتخت از تبریز به قزوین و به کار گرفتن سیاست زمین‌های سوخته از دیگر اقدامات او بود.

□ عصر اقتدار و شکوفایی:

- ✓ هرج و مرج و بی‌ثباتی صفوی، در دوره شاه اسماعیل دوم و سلطان محمد خدابنده.
- اوضاع ایران در آغاز حکومت شاه‌عباس اول:** قزلباشان به جان هم افتاده و شاه را بازیچه اهداف خود کردند، عثمانی‌ها در غرب مناطق وسیعی را اشغال کردند و ازبکان در شرق ولایت خراسان را تخریب کردند.
- مهم‌ترین اقدامات و اصلاحات شاه‌عباس اول:** ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور، سرکوب سران قزلباش و کاهش قدرت سیاسی و نظامی آن‌ها.

نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه: تشکیل سپاه جدید و دائمی و وفادار از میان جوانان گرجی ارمنی و چریکی تازه مسلمان، افزودن دسته‌های تفنگچی و توپخانه به سپاه، برگزیدن الله وردی خان گرجی به فرماندهی سپاه، دادن زمین‌های فراوان از املاک خاصه برای هزینه تدارکات و تجهیزات سپاه، توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی، انجام کارهای عمرانی مثل ایجاد کارگاه‌های بافندگی، جاده‌سازی، ساخت بناهای مختلف مانند: پل مسجد و گسترش مناسبات اقتصادی با کشورهای اروپایی، انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان به دلایل سیاسی و نظامی و اقتصادی.

بیرون راندن نیروهای بیگانه از خاک ایران: درگیری همزمان با ازبکان و عثمانی‌ها احتمال پیروزی را کاهش می‌داد، بنابراین با عثمانی‌ها صلح کرد و به خراسان لشکر کشید و ضربه سنگینی بر ازبکان زد و سپس برق آسا سپاه صفوی را به آذربایجان برد و با حمله غافلگیرانه نیروی عثمانی را شکست داد و مناطق اشغالی شمال غرب ایران را آزاد کرد و عراق را به قلمرو صفوی اضافه کرد؛ همچنین پرتغالی‌ها را از خلیج فارس بیرون کرد این کار به وسیله کشتی‌های انگلیسی انجام شد.

□ دوران ضعف و انحطاط:

شاه صفی: نوه و جانشین شاه‌عباس اول تعادل روحی و سلامت عقلی نداشت، به دستور او امام قلی خان حاکم فارس به قتل رسید و قندهار توسط گورکانیان از ایران جدا شد.

شاه‌عباس دوم: پسر و جانشین شاه صفی لایق‌تر بود و قندهار را پس گرفت؛ ولی ضعف و انحطاط حکومت صفویان ادامه داشت.

شاه سلیمان: روند انحطاط و زوال صفویان شدت گرفت و اعضای حرمسرا نفوذ زیادی در اداره حکومت داشتند.

سلطان حسین: حکومت صفوی به نهایت ضعف و انحطاط رسید. اختلاف و درگیری میان مقام‌های کشوری و لشکری، اختلال و بی‌نظمی در اداره امور، رکود کشاورزی، افزایش تعصبات مذهبی و فشار بر اقلیت‌های دینی.

✓ در این شرایط طایفه‌ای از افغان‌های شهر قندهار سر به شورش برداشتند، و شورشیان با تسخیر پایتخت صفویان به حیات آن حکومت پایان دادند.

□ اوضاع اقتصادی:

- ✓ کشاورزی و دامداری، رکن مهم فعالیت‌های اقتصادی بود.
- ✓ برای اداره امور از کشاورزان و دامداران مالیات می‌گرفتند.
- ✓ دامداران، مبالغی مالیات تحت عنوان چوپان بیگی می‌پرداختند.
- ✓ رشد تجارت خارجی و بین‌المللی و تبدیل شدن ایران به یکی از کانون‌های مهم تجارت در آسیا در این دوره اتفاق افتاد.
- ✓ سکه‌های مرسوم در دوره صفوی: عباسی، محمودی، شاهی، بیستی و سکه‌های مسی به نام غازیکه،

انواع زمین در دوره صفویه

اراضی ممالک: در اختیار و تملک والیان ایالت‌ها بود.

اراضی خاصه: متعلق به شاه بود که از زمان شاه‌عباس در اداره سپاه هزینه می‌شد.

اراضی وقفی: توسط مردم یا شاه وقف می‌شد، مردم برای جلوگیری از دست‌اندازی حکام زمین‌های خود را وقف می‌کردند.

املاک خصوصی: ناچیز بود و همواره در معرض مصادره بود.

روابط خارجی

تأسیس حکومت صفوی از منظر خارجی، نقطه عطفی در تاریخ ایران به شمار می‌آید؛ زیرا قبل از آن ایران هرگز شاهد چنین دیپلماسی فعالی نبود.

روابط با همسایگان:

عثمانی: خود را خلیفه و فرمانروای تمام مسلمانان می‌دانستند و در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند.

✓ شکل‌گیری حکومت صفوی را تهدید و مانع جدی برای توسعه طلبی سیاسی و نظامی خود می‌دانستند.

✓ لشکرکشی سلطان سلیم عثمانی در زمان شاه اسماعیل اول و شکست ایرانیان در چالدران.

ازبکان: غلبه شاه اسماعیل بر شکیب خان ازبک در خراسان و وارد کردن ضربه قاطع به ازبکان.

تیموریان: به دست گرفتن قدرت در هندوستان، توسط ظهیرالدین محمد بابر یکی از نوادگان تیمور، اختلاف دو دولت بر سر مسئله قندهار، مهاجرت گسترده شاعران، نویسندگان، دانشمندان و هنرمندان ایرانی به هند.

✓ یکی از پرآوازه‌ترین بناهای تاریخی توسط معماران ایرانی تاج محل بود.

اهداف اقتصادی و تجاری:

✓ کشف مسیرهای دریایی جدید توسط اروپائیان برای رسیدن به ایران هند و کشورهای شرق آسیا.

✓ نخستین اروپاییانی که از طریق راه‌های دریایی جدید به اقیانوس هند و خلیج فارس رسیدند، پرتغالی‌ها بودند، بعدها انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها نیز از راه رسیدند.

✓ اجازه دادن شاه‌عباس اول به انگلیسی‌ها، فرانسوی‌ها و هلندی‌ها برای برپایی پایگاه تجاری در خلیج فارس.

✓ تجارت ابریشم یکی از منابع عمده درآمد خزانه سلطنتی در زمان شاه‌عباس اول بود.

✓ مشتری اصلی ابریشم ایران تجار اروپایی و کمپانی‌های مختلف هند شرقی بودند، که از منابع عمده درآمد خزانه سلطنتی شاه‌عباس بود.

✓ اروپاییان در عصر صفوی قادر به تحمیل اهداف خود به این دولت نبودند و صفویان با اقتدار از روابط با اروپاییان در جهت اهداف خود سود می‌بردند.

درس چهاردهم: فرهنگ و تمدن در عصر صفوی

زمینه‌های شکوفایی فرهنگ و هنر:

وحدت سیاسی، یکپارچه‌ای جغرافیایی، انسجام اجتماعی، رسمیت یافتن و استقرار شیعه ۱۲ امامی بر جامعه، گسترش سنت وقف، شاهان و سایر ثروتمندان بخشی از ثروت و دارایی خود را وقف امور مذهبی علما و آموزش و ترویج هنر و معماری کردند.

تعلیم و تربیت و مراکز آموزشی:

علوم و معارف: دعوت کردن عده‌ای از علمای شیعه‌ی جبل عامل لبنان، عراق و بحرین به ایران توسط شاهان صفوی به دنبال رفع کمبود عالمان دینی شیعه، دوران صفوی دوران افول شعر و ادبیات فارسی بود.

شاخص‌ترین شاعران عصر صفوی: وحشی بافقی، محتشم کاشانی، صائب تبریزی .

تاریخ نگاری در سه حوزه تاریخ عمومی، تاریخ محلی و تک نگاری ادامه پیدا می‌کرد.

❑ مشهورترین آثار تاریخ نگاری این عصر:

- ✓ **حبیب السیر:** غیاث‌الدین خواند میر در دوره سلطنت شاه اسماعیل اول.
- ✓ **احسن التواریخ:** حسن بیگ روملو در سلطنت شاه تهماسب اول.
- ✓ **عالم آرای عباسی:** اسکندر بیک منشی مربوط به دوره شاه‌عباس اول.
- ✓ **مراکز علمی و آموزشی:** مدرسه در عصر صفوی برای آموزش معارف دینی و دیگر علوم بود، که توسط مقامات دولتی و مذهبی ساخته می‌شد. مدرسه چهارباغ و مدرسه شیخ لطف‌الله از جمله مدارس است.
- ✓ به معلمان مدارس مدرس می‌گفتند، دستیاران معلم خلیفه یا معید گفته می‌شد.
- ✓ برخی زنان و دختران در خانه و زیر نظر والدین و معلمان خصوصی آموزش می‌دیدند.

❑ علما و دانشمندان:

- ✓ محمد تقی مجلسی، در فقه و حدیث؛
- ✓ محمد باقر مجلسی، در فقه و حدیث و دایره‌المعارف حدیثی بحارالانوار از مهم‌ترین اثر او؛
- ✓ میرداماد معلم ثالث و بنیان‌گذار مکتب فلسفی اصفهان، فلسفه و عرفان؛
- ✓ بهاء‌الدین محمد بن حسین عاملی (شیخ بهایی): علوم دینی و عقلی و طبیعی؛
- ✓ صدرالدین محمد قوام شیرازی (صدر المتالهین یا ملاصدرا): فلسفه، حکمت متعالیه ترکیبی از چهار جریان فکری بزرگ اسلامی یعنی فلسفه مشا، اشراق، کلام و عرفان.

❑ معماری:

- ✓ **عوامل شکوفایی معماری در عصر صفوی:** استفاده تجربیات معماری فاخر دوره تیموری، ثبات و امنیت و حمایت پادشاهان به ویژه شاه‌عباس اول.
- ✓ میدان نقش جهان، کاخ عالی‌قاپو، مسجد جامع عباسی و مسجد شیخ لطف‌الله از بناهای فاخر این دوره به شمار می‌رود.
- ✓ **هنر:** شاه اسماعیل با فتح هرات، کمال‌الدین بهزاد را که یکی از نوابغ هنر نقاشی در دربار تیموری بود با خود به تبریز برد و به ریاست کتابخانه دربار منصوب کرد.
- ✓ بهزاد و شاگردانش با خلق آثار بی‌نظیر و ترکیب مکتب هرات با عناصر جدید مکتب تبریز پایه‌گذاری کردند.
- ✓ از شاهکارهای این عصر، کتابت و تصویرگری شاهنامه بود که در زمان شاه تهماسب به پایان رسید که به شاهنامه طهماسبی معروف شد. در این شاهنامه ۲۵۰ نقش مینیاتوری وجود دارد که توسط هنرمندان برجسته‌ای مثل سلطان محمد تبریزی و جلال‌الدین میرک به تصویر درآمده.
- ✓ در این دوره شاه تهماسب آثار برجسته‌ای در شهر قزوین، دومین پایتخت صفوی پدید آمد که از ویژگی‌ها و نوآوری‌های جدیدی برخوردار بود.
- ✓ سبک نقاشی آنان به مکتب نگارگری قزوین معروف شد.
- ✓ هنر نگارگری در زمان شاه‌عباس اول به اوج شکوفایی خود رسید.
- ✓ در این دوره نقاش بزرگی به نام آقا رضا عباسی با طرح‌های بی‌نظیر خود مکتب اصفهان را پدید آورد.
- ✓ خوشنویسان معروف این دوره میرعلی هروی و میرعماد حسنی قزوینی نام دارند.
- ✓ **بافندگی:** هنر فرش‌بافی در صفوی از روستایی و عشایری خارج و به صورت یک صنعت ملی درآمد.
- ✓ فرش اردبیل به سفارش شاه تهماسب اول، برای پیشکش به مقبره شیخ صفی‌الدین اردبیلی، توسط هنرمندان کاشانی بافته شد.
- ✓ دوره صفوی عصر طلایی پارچه‌بافی بود.
- ✓ کانون‌های پارچه‌بافی: اصفهان، یزد و کاشان برای زری‌بافی و کرمان برای تولید شال و ترمه.
- ✓ **فلزکاری:** در عصر صفویان استفاده از فولاد توسعه یافت، بر روی آثار فلزی اشعار زیبا و سخنان نغزی خوشنویسی می‌شد.
- ✓ یکی از ویژگی‌های فلزکاری عصر صفوی، طلاکاری روی فلزات است که به جز جنبه هنری باعث رونق تجارت و کسب‌وکار نیز بود.

درس پانزدهم: قرون وسطی

✓ امپراتوری روم بر اثر مشکلات اداری و اقتصادی در قرن ۴ م، به دو بخش شرقی و غربی تقسیم شد.

□ امپراتوری روم شرقی:

- ✓ بر خورداری از اقتصاد ارتش و نیروی دریایی نیرومند؛
- ✓ دوام در برابر حملات پیاپی مسلمانان با وجود از دست دادن سرزمین‌های آفریقایی و بخش وسیعی از قلمرو آسیایی.

□ دلایل اهمیت قسطنطنیه:

- ✓ قسطنطنیه، پایتخت امپراتوری بیزانس، به دلیل برخورداری از موقعیت جغرافیایی و ارتباطی و داشتن باروهای دفاعی محکم، پایگاه مهمی برای تسلط امپراتوری بیزانس بر ولایت تابع و حفاظت از راه‌های مهم تجاری حساب می‌شد.
- ✓ امپراتوری روم شرقی، با فتح قسطنطنیه توسط ترکان مسلمان عثمانی متلاشی شد.

□ امپراتوری روم غربی:

- ✓ امپراتوری روم غربی، در برابر سیل تهاجم دسته‌های ژرمن در سده‌های ۵ و ۶ میلادی فروپاشید.
- ✓ **پیامد حمله ژرمن‌ها به امپراتوری روم غربی:** افول شهرنشینی، رکود تجارت، گسترش زندگی روستانشینی، شهرهای اروپای غربی که بر پایه تجارت رونق گرفته بود به سرعت رو به انحطاط رفت، رها کردن بازرگانان و صنعتگران، از رونق افتادن تعلیم و تربیت و فعالیت‌های فرهنگی و تعطیلی مدارس، از یاد رفتن علوم، ادبیات، معماری و هنر یونانی و رومی از پیامدهای حملات ژرمن‌ها به امپراتوری روم غربی است.

□ پادشاهی شارلمانی و امپراتوری مقدس روم:

- ✓ **فرانک‌ها:** دسته‌ای از ژرمن‌ها بودند، که با تصرف سرزمین گل حکومت خود را بنیان نهادند.
- ✓ بعد از گرویدن به دین مسیحیت و اتحاد با کلیسای روم قلمرو خود را گسترش دادند.
- ✓ پادشاهی آن‌ها در زمان شارل مشهور به شارلمانی، به اوج قدرت رسید.
- ✓ **اقدامات شارلمانی:** به سلطه درآوردن بخش عظیمی از اروپای غربی، به دلیل اتحاد با پاپ و پشتیبانی از پاپ لقب امپراتوری مقدس روم را دریافت کرد، برای اداره قلمرو خود نهاد اداری دوران امپراتوری روم موسوم به کومس یا کنت را احیا کرد.
- ✓ مأموران ویژه‌ای برای نظارت دقیق بر عملکرد کنت‌ها برگزید که مستقیماً به او گزارش می‌دادند.
- ✓ **گسترش و تحکیم نظام فئودالیسم:** پس از انقراض امپراتوری شارلمانی نامنی اروپا را فرا گرفت و پادشاهان قادر به تأمین هزینه ارتش و حفظ اقتدار و امنیت قلمرو خود نبودند به همین دلیل اربابان و پادشاهان در صدد برآمدند، قسمتی از زمین‌های خود را در برابر دریافت خدمات نظامی و غیرنظامی به زیردستان و اشراف درجه ۲ واگذار کنند. اشراف درجه دوم هم همین کار را با زیردستان خود کردند و سلسله مراتبی از ارباب یا فئودال به وجود آمد.

✓ **واسال:** به ارباب خود سوگند وفاداری یاد می‌کرد و موظف بود که هنگام جنگ او را کمک کند، از کاخ‌ها حفاظت کند و به او مالیات بپردازد.

✓ اربابان یا فئودال‌ها کلیه حقوق را که خاص شاهان بود تصاحب کردند.

✓ **حقوق و امتیازات فئودال‌ها در قرون وسطا:** گرفتن مالیات از زیردستان خود، قضاوت و صادر کردن حکم اعدام، حق اعلام جنگ و صلح، داشتن پرچم و لوای مخصوص خود.

□ وضعیت و موقعیت سرف‌ها:

- ✓ در قرون وسطا کار بر روی زمین‌های اربابان بر عهده میلیون‌ها کشاورز وابسته به زمین بود که به آن‌ها سرف می‌گفتند.
- ✓ **موقعیت سرف‌ها:** قرار داشتن در پایین‌ترین مرتبه نظام اجتماعی فئودالی، اجازه ترک زمین اربابی را نداشتند، مانند برده قابل خرید و فروش نبود.

سرفها چه کسانی بودند: کشاورزان آزاد بدهکار، کشاورزانی که به خاطر ناامنی و هرج و مرج زمین خود را به فردی نیرومند واگذار می‌کردند و در عوض از حمایت او برخوردار می‌شدند.

- ✓ کشاورزی، در قرون وسطا پیشرفت کرد اما این پیشرفت محسوس نبود.
- ✓ عواملی که موجب بهبود کشاورزی و افزایش محصول شد؛ اختراع خویشت آهنی، بهره‌گیری وسیع از اسب در امور زراعی و استفاده درست از کود حیوانی بود.
- ✓ هر سال حدود یک سوم تا نیمی از زمین به منظور بازیابی قوت زمین زیر کشت نمی‌رفت، این علت محدود بودن افزایش محصول در قرون وسطا بود.

❑ جنگ‌های صلیبی:

- ✓ به سلسله جنگ‌ها گفته می‌شود، که مسیحیان به دعوت پاپ و به فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان برپا کردند.
- ✓ چون مسیحیان نشان صلیب بر لباس و پرچم خود نصب کرده بودند به جنگ‌های صلیبی مشهور شد.

علل وقوع جنگ‌های صلیبی:

- ۱ **مشکلات اقتصادی و اجتماعی سرزمین‌های اروپایی:** هجوم و مهاجرت گسترده طوایف ژرمنی به اروپای غربی، رکود و تعطیلی فعالیت‌های تجاری و کارگاهی، مشکلات اقتصادی و اجتماعی مانند افزایش جمعیت بیکاری فقر و کمبود مواد غذایی.
- ۲ **به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس:** پیروزی سلجوقیان بر امپراتوری بیزانس در جنگ ملازگرد و پیشروی آنان در آسیای صغیر و درخواست کمک امپراتوری روم شرقی از پاپ علیه مسلمانان، فراخواندن مسیحیان توسط پاپ اوربان دوم، برای حمله به سرزمین‌های اسلامی و جنگ با مسلمانان باعث به خطر افتادن موجودیت امپراتوری بیزانس شد.
- ۳ **موقفیت‌های نظامی مسیحیان در اندلس:** به دلیل ضعف و اختلافات داخلی حاکمان مسلمان در اندلس، مسیحیان توانستند بخش‌های وسیعی از آن سرزمین را به تصرف خود درآورند، دوچندان کردن انگیزه مسیحیان برای نبرد علیه مسلمانان از سوی کلیسا در این اتفاق مؤثر بود.

روند جنگ‌های صلیبی: در جنگ اول صلیبی مسلمانان به علت، غفلت حکومت سلجوقی، اختلاف و دشمنی بین خلافت فاطمی و عباسیان شکست خوردند و صلیبیان بیت المقدس و چند شهر دیگر در منطقه شام را تصرف کردند.

- ✓ صلاح‌الدین ایوبی سردار کرد مسلمان، بیت المقدس را از اشغال صلیبیان آزاد کرد.
- ✓ با پیروزی مسلمانان و بیرون راندن صلیبیان از بیت المقدس، جنگ‌های صلیبی به پایان رسید.

آثار و پیامدهای جنگ‌های صلیبی: پیروزی مسلمانان، بهره بردن اقتصادی فرهنگی و علمی صلیبیان از جنگ‌ها، آشنایی صلیبیان با تمدن باشکوه اسلامی، زمینه‌ساز انتقال دستاوردهای گوناگون تمدن اسلامی به اروپا، افزایش یافتن اطلاعات جغرافیایی اروپاییان، رونق بنادر مهم اروپایی در دریای مدیترانه.

❑ پیدایش پادشاهی‌های قدرتمند:

- ✓ با احیای شهرها و رشد تجارت در سده ۱۲ و ۱۳ میلادی، پادشاهان قدرتمندی در اروپا به ویژه انگلیس و فرانسه روی کار آمدند.
- ✓ حکومت مرکزی مقتدر از طریق برقراری نظم امنیت و وحدت اداری و یکسان‌سازی قوانین شرایط مساعدی برای توسعه تجارت و صنعت فراهم آورد.

❑ کلیسا و تحولات آن:

- ✓ **جایگاه و موقعیت کلیسا:** در قرون وسطا، هیچ نهادی اندازه کلیسا تأثیرگذار نبود.
- ✓ **محدوده قدرت کلیسا:** تفسیر کتاب مقدس را حق انحصاری خود می‌دانست، اجازه نمی‌داد، این کتاب جز به زبان لاتین به زبان دیگری ترجمه شود، داشتن اموال وسیعی در سراسر اروپا، رسم بخشش گناه بیانگر نفوذ قدرت کلیسا بود.
- ✓ **تفتیش عقاید یا انگیزیسون:** در قرون وسطا کلیسا برای مقابله با متهمان بی‌دینی و بدعت‌گذاری از این روش استفاده می‌کرد و آن‌ها را از کلیسا اخراج می‌کرد و مجازات می‌کرد. تبعید، مصادره دارایی، به چوب بستن و سوزاندن از جمله مجازات آن‌ها بود.

پاپ و پادشاهان: روابط کلیسا با شاه و فئودال‌ها در قرون وسطا آمیزه‌ای از اتحاد و همکاری و رقابت و کشمکش بر سر قدرت بود.

علم و آموزش:

- ✓ در نیمه اول قرون وسطا، فعالیت‌های علمی و فرهنگی بی‌رونق شد و عمده آموزش به تربیت کشیشان و مبلغان مذهبی اختصاص یافت.
  - ✓ در نیمه دوم قرون وسطا، به ویژه بعد از جنگ‌های صلیبی به دلیل افزایش ثروت، رونق شهرهای اروپایی و رشد جمعیت شهری نیاز به علوم و آموزش بیشتر شد.
  - ✓ مدرسه‌های حقوق و طب نخستین مراکز آموزش عالی اروپاییایی بودند، که در ایتالیا گشایش یافتند.
  - ✓ از متون اصلی آن دانشگاه کتاب قانون ابن سینا در پزشکی بود.
- توماس آکویناس:** مهم‌ترین فیلسوف اروپای سده ۱۲ بود، که در یکی از مهم‌ترین کتاب‌های خود با عنوان اصول الهیات از برهان ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد. نظریات او تا قرن‌ها به عنوان فلسفه رسمی، کلیسای کاتولیک به شمار می‌رفت.

درس شانزدهم: رنسانس و عصر جدید

رنسانس:

هنگامی که فرهنگ قرون وسطا در اروپا سیطره داشت؛ گروهی از نویسندگان و اندیشمندان در ایتالیا هدایت جریان فکری و فرهنگی را به دست گرفتند و تفکر و سبک جدیدی را در زندگی باب کردند، که اساس آن بر نوزایی و تجدید حیات فرهنگ یونان و روم باستان قرار داشت.

مهم‌ترین زمینه‌ها و عوامل ظهور رنسانس:

- ۱ **رشد شهرنشینی و تجارت:** تأثیر جنگ‌های صلیبی بر رشد و شکوفایی شهرها در ایتالیا، در اختیار داشتن تجارت دریای مدیترانه و سواحل غربی اروپا توسط شهرهای بندری و نیز جنوا، پیزا، پارلمو و فلورانس مرکز داد و ستد کالاهای قیمتی فلزی و چرمی تجارت پارچه را در بخش وسیعی از اروپا به خود اختصاص داده بود.
- ✓ با گسترش شهرها و رشد تجارت قشر جدیدی از شهرنشینان ثروتمند شامل بازرگانان، بانکداران و صاحبان صنایع ظهور کردند که به آن‌ها بورژوا می‌گفتند، با ایجاد انجمن‌ها و شوراهای مختلف نقش مؤثری در اداره امور شهرها داشتند.
- ✓ اهمیت و ارزش فراوانی برای علم و فرهنگ و هنر قائل بودند.
- ✓ خاندان معروف مدیچی که بر فلورانس حاکم بود، مشوق و حامی جدید فرهنگ و ادب و هنر بود.
- ✓ درگیری‌های پاپ و پادشاهان در اواخر قرون وسطا استقلال و آزادی عمل بیشتری برای دولت شهرهای ایتالیایی به وجود آورد.
- ۲ **گسترش روابط فرهنگی با جهان اسلام:** از طریق اندلس و سیسیل، جنگ‌های صلیبی و گسترش روابط تجاری اتفاق می‌افتد.
- ۳ **پیشینه فرهنگی و تاریخی:** سرزمین ایتالیا، قلب امپراتوری روم باستان به شمار می‌رفت و احیای عظمت فرهنگ یونان باستان در آثار نویسندگان و اندیشمندان ایتالیایی پیدا بود.

دستاوردها و تحولات رنسانس و عصر جدید:

- ۱ **گسترش اندیشه انسان‌گرایی:** حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانایی‌های او یکی از وجوه مهم تفکر رنسانس بود؛ که ریشه در فرهنگ یونان باستان داشت، که از آن به عنوان اومانیزم یا انسان‌گرایی تعبیر می‌شود.
- ✓ انسان‌گرایان، به تبعیت از یونانیان انسان را مدار و محور جهان می‌شمارند و اعتقاد داشتند که معیارهای اخلاقی و ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی باید بر پایه خواسته‌های انسان و تمایلات دنیوی او باشد.
- ✓ تفکر اومانیزستی بیشتر از همه در قلمرو ادبیات، هنر، معماری و تعلیم و تربیت انعکاس یافت و به نهضت ادبی و شکوفایی هنر و معماری در ایتالیا منجر شد، رنسانس در عرصه هنر به خصوص نقاشی، پیکرتراشی و معماری دگرگونی عظیم ایجاد کرد.
- ✓ هنرمندان این دوره با محور قرار دادن انسان و طبیعت آثار بی‌نظیری به وجود آوردند.
- ✓ سه هنرمند مشهور این دوره: لئوناردو داوینچی، رافائل و میکل‌آنژ هستند.
- ✓ معروف‌ترین آثار نقاشی داوینچی شام آخر و مونالیزا یا لبخند ژکوند است.

- ✓ عصر نوزایی، در معماری شیوه نوینی به وجود آورد و معماران این عصر ساختمان‌های روم باستان را سرمشق خود قرار دادند.
- ✓ عصر نوزایی، تأثیر عمیقی بر تعلیم و تربیت گذاشت.
- ✓ اندیشه انسان‌گرایی برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان اهمیت و ارزش فراوان قائل بود.
- ✓ انسان‌گرایان بر اصل آموزش پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانایی‌های بالقوه او از طریق آموزش به شدت تأکید می‌کردند.

۲ تحولات علمی

- ✓ نگرش علمی اروپاییان در نتیجه برخورد با مسلمانان و اشاعه اندیشه‌های اومانیسمی در عصر رنسانس تغییر کرد.
- ✓ علوم تجربی و روش‌های علمی مبتنی بر مشاهده و تجربه در کانون توجه طالبان علم و معرفت قرار گرفت.

اختراعات و اکتشافات علمی:

- ✓ نیکولاس کوپرنیک، در رساله گردش اجرام سماوی، نظریه چرخش زمین به دور خورشید را مطرح کرد.
- ✓ کپلر، نظریه کوپرنیک را اثبات کرد.
- ✓ گالیله، تلسکوپ را اختراع کرد.
- ✓ ویلیام هاروی، در زمینه کارکرد قلب و چگونگی گردش خون موفق شد.
- ✓ دکارت، بنیان‌گذار سبک تحقیق در ریاضی بود.
- ✓ فرانسیس بیکن، از طرفداران روش شناخت تجربی در مطالعات علمی بود.
- ✓ یوهانس گوتنبرگ، ماشین چاپ را اختراع کرد.

۳ اکتشافات جغرافیایی و شروع استعمارگری اروپاییان:

- انگیزه و عوامل اکتشافات جغرافیایی: جاذبه فراوان سرزمین‌های شرق دور مانند: هند و چین برای اروپاییان، افزایش اطلاعات جغرافیایی و توسعه مهارت دریانوردی اروپاییان در دوران پس از جنگ صلیبی از سری انگیزه‌های اکتشافات جغرافیایی اروپاییان بود.
- پرتغالی‌ها به عنوان پیشگام اکتشافات جغرافیایی: با دور زدن دماغه امیدنیک، وارد اقیانوس هند شدند و تا سواحل جنوب شرقی هندوستان پیش رفتند، دریانوردان پرتغالی با فروش مال التجاره‌ای شامل لفل و سنگ‌های قیمتی سود هنگفتی به دست آوردند.
- ✓ دولت پرتغال به فرماندهی آلبو کرک پایگاه‌های تجاری و نظامی در خلیج فارس و هندوستان و چین ایجاد کردند.
  - ✓ این اقدام به منزله نخستین گام‌های اروپاییان برای استعمار سرزمین‌های دیگر محسوب می‌شد.
  - ✓ سفر کریستف کلمب با حمایت مالی اسپانیا منجر به کشف قاره آمریکا شد.
  - ✓ بر اساس منشوری که پادشاه اسپانیا صادر کرد، سهم عمده غنایم را که کلمب از آمریکا به دست می‌آورد باید به خزانه پادشاه تحویل می‌داد، به این ترتیب طلا و نقره غارت شده بومیان آمریکا، اسپانیا را به یکی از نیرومندترین کشورهای اروپا تبدیل کرد.

آثار و پیامدهای اکتشافات جغرافیایی:

- ✓ از بین رفتن جمعیت زیادی از مردم بومی مستعمرات، به ویژه در آمریکا به دلیل سرکوب شدید و انتشار بیماری‌های مرگبار.
- ✓ نابود کردن تمدن بومی و نمادهای کهن آن قاره.
- ✓ تحمیل کردن دین، زبان و فرهنگ اروپاییان.
- ✓ رونق اقتصادی و رشد تجارت شهرهای اروپایی به دلیل ذخیره فلزات قیمتی؛ این وضع به ضرر اشراف فئودال و زمین‌دار بود و باعث شد که موقعیت اجتماعی خود را از دست بدهند.
- ✓ افزایش قدرت شاهان اروپایی به دلیل ذخیره فراوان طلا و نقره و برتری شاهان اروپایی که تا آن زمان بر اشرافیت گردن‌فرازی می‌کردند، شاهان با استفاده از منابع مالی عظیم حاصل غارت مستعمرات، ارتش‌های ملی و ناوگان‌های دریایی مجهز می‌کردند.
- ✓ کسب سود هنگفت با فروش برده‌های آفریقای، تجارت برده از آفریقا به آمریکا، در انحصار پرتغالی‌ها قرار گرفت.

۴ جنبش اصلاح دین و نهضت پروتستان

- ✓ جنبش اصلاح دینی، با انتقاد و اعتراض به برخی از نظریات و عملکرد کلیسا شروع شد.
- ✓ معترضان به کلیسا شاهان و فرمانروایان و انسان‌گرایان بودند.

- ✓ شاهان و فرمانروایان کلیسا را از دخالت در امور سیاسی منع می کردند.
  - ✓ انسان گرایان کلیسا، را به خاطر برخی ناهنجاری های اخلاقی کشیشان مورد سرزنش قرار می دادند.
  - ✓ مارتین لوتر آلمانی مهم ترین شخصیتی بود، که نهضت اصلاح دینی به نام او شناخته می شد و او در اعتراض به مسیحیت کاتولیک از کلیسا برید.
  - ✓ اولین مسئله لوتر ارتباط ایمان با انجام دادن کارهای نیک بود. به عقیده لوتر بر خلاف دیدگاه غالب کلیسایان، آن چه مایه رستگاری انسان می شود، ایمان است و نه انجام دادن کارهای نیک.
  - ✓ لوتر با ابراز این نظر به جنگ با کلیسا پرداخت.
  - ✓ لوتر مسئله آموزش گناهان، در برابر پرداخت پول توسط کلیسا را نقد کرد.
  - ✓ لوتر فهرستی از نظریات خود را در ۹۵ اصل تدوین کرد و بر در کلیسای ویتنبرگ آویخت.
  - ✓ پاپ، لوتر را تکفیر کرد و از پادشاهان خواست او را سرکوب کنند. اما شاهدگان از لوتر حمایت کردند و به پاپ و امپراتور اعتراض کردند از این رو به پروتستان معروف شدند.
  - ✓ بعدها اصلاحات لوتر در خارج از آلمان توسط کسانی چون ژان کالون در سوئیس دنبال شد.
- پیامدهای نهضت پروتستان:**
- ✓ از بین بردن وحدت کلیسای کاتولیک؛
  - ✓ بروز جنگ های مذهبی میان پروتستان ها و کاتولیک ها؛
  - ✓ تقویت پادشاهان و دولت های ملی و رشد اندیشه ملی گرایی در اروپا؛
  - ✓ تضعیف قدرت کلیسای کاتولیک و کاهش نقش آن در زندگی مردم.

درس ۱

۱: نوشته های روی سکه ها چه اطلاعات مفیدی ارائه میدهند؟

اوضاع سیاسی، اجتماعی، مذهبی، اقتصادی و هنری سلسله های حکومتی و نام پادشاهان.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۲: کتابهای تاریخ از مهمترین منابع مطالعه و پژوهش ایران از دوران اسلام تا صفویان محسوب

میشوند که توسط مورخان نرشته شده‌اند، این کتابها به چند دسته تقسیم میشوند؟

۱. تاریخهای عمومی: طبری و بلعمی. ۲. تاریخهای محلی: تاریخ سیستان، رویان. ۳. تاریخهای سلسله ای: تاریخ بیهقی، عالم آرا عباسی. ۴. تک نگاری: عجایب المقدور فی نواب التیمور و فتوحات شاهی. ۵. تاریخهای منظوم: ظفرنامه و شاهنامه

دبیرستان عصمت_دی ۱۴۰۱

۳: مهمترین ویژگی های تاریخ عمومی را شرح دهید؟

از قرن سوم هجری قمری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت. مؤلفان این دسته از آثار، تاریخ جهان را از آفرینش عالم آغاز می کردند و سپس به شرح زندگی حضرت آدم و دیگر پیامبران می پرداختند. پس از آن تاریخ اساطیری ایران را از کیومرث آغاز و تا پایان دوره ساسانیان ختم می کردند در ادامه رویدادهای تاریخ اسلام و سلسله های ایرانی را تا زمان حیات خود ثبت و ضبط می کردند.

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی ۱۴۰۱

۴: سیاست نامه ها چه تفاوتی با اندرز نامه ها دارند؟

سیاست نامه ها، درباره شیوه کشورداری مناسبات حکومت و مردم و تشکیلات و نهادهای اداری اقتصادی نظامی و فرهنگی هستند.

اندرزنامه ها، بیشتر به اخلاق کشورداری و مناسبات اخلاقی فرمانروا و مردم می پردازند.

دبیرستان فرزنانگان خاش_دی ۱۴۰۱

۵: چرا متون نظم و نثر ادبی از منابع مهم تاریخی محسوب میشوند؟

زیرا اوضاع سیاسی اجتماعی اقتصادی و نیز عقاید دینی و فلسفی رایج در هر عصری کم و بیش در شعر شاعران و نویسندگان آن عصر انعکاس می یابد.

دبیرستان شهید بهشتی_دی ۱۴۰۱

۶: منابع غیر نوشتاری تاریخ ایران دوره اسلامی تا پایان عصر صفوی را نام ببرید؟

مکان‌های تاریخی مثل غار حرا، کوه احد و یا دشت چالدران هر یک بستر وقوع یک رویداد تاریخی است. آثار ساختمانی و معماری نظیر کاخ‌ها، کاروانسراها، ه‌ها و برج‌ها، زیارتگاه‌ها، مقبره‌ها، پل‌ها و جاده‌ها، آب انبارها، مساجد و کلیساها از مهمترین منابع و مراجع پژوهش درباره گذشته‌های دور و نزدیک است.

دبیرستان فاطمه زهرا_دی ۱۴۰۱

درس ۲

۷: تاریخ نگاری تحلیلی را شرح داده و از برجسته ترین آثاری که به این شیوه تألیف شده است را نام

ببرید؟

مورخ در این روش با بررسی موشکافانه تمام اخبار و روایت های مربوط به یک رویداد و نقد انها علل ،اثارو پیامدهای ان واقعه را تحلیل و تفسیر میکند .از برجسته ترین آثاری که به این شیوه تألیف شده است، میتوان به کتاب تجارب الامم ابوعلی مسکویه،تاریخ بیهقی و مروج الذهب مسعودی اشاره کرد.

دبیرستان نمونه-استان ایلام_دی ۱۴۰۱

۸: در مورد فاصله زمانی و مکانی بین راوی و خبر عنوان یکی از موضوعات در مرحله سنجش اعتبار و نقد راوی توضیح دهید؟

تا معلوم شود روایت کننده خبر مستقیما شاهد وقوع رویدادی بوده و یا خیر آن را از دیگران نقل کرده است. ارزش و اعتبار خبری که راوی ان خود به طور مستقیم شاهد رویداد بوده به مراتب از خبری که روایت کننده ان از دیگران نقل کرده بیشتر است.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۹: روش سال شماری چگونه روشی است؟ مثال بزنید.

حوادث به ترتیب زمان وقوع نوشته میشوند، مثلا: حوادث عاشورا که طبری در حوادث سال ۶۱ ق آورده است.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۱۰: در مبحث سنجش اعتبار و بررسی گزارشها برای سنجش درستی و نادرستی یک گزارش ۶ مورد بیان شده است. شما به اختیار دو معیار را نوشته و باهم مقایسه کنید و همچنین نظر و استدلال خود را بیان کنید؟

۱- مطابقت با عقل ۲- مقایسه و تطبیق با سایر منابع و شواهد ۳- مطابقت با نتایج تحقیقات باستان شناسی ۴- سنجش گزارشها بر اساس زمان و مکان. ۵. اعتبار سنجی با تکیه با دستاورد علوم تجربی. ۶. اعتبار سنجی به کمک دستاورد های سایر علوم

دبیرستان غیر دولتی حجاب

۱۱: اعتبار روایت کننده خبر چگونه مورد سنجش قرار می‌گیرد؟

ویژگی های هویتی روایت کننده خبر، محل تولد و زندگی، گرایش فکری، مذهبی و سیاسی و جایگاه علمی او را مورد بررسی قرار می‌دهند. همچنین پژوهشگران سعی می‌کنند که علائق و انگیزه های راوی را در بیان یک خبر مورد بررسی قرار دهند و اندیشه و مقصود او را فهم و کشف نمایند.

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی ۱۴۰۱

۱۲: تاریخ نگاری ترکیبی را با ذکر مثال توضیح دهید؟

مورخ در این روش به جای ذکر همه روایات درباره یک موضوع با مطالعه و مطابقت دادن همه روایت‌ها یک گزارش از مجموعه آنها تنظیم می‌کند. مورخ در این روش ناچار به گزینش و انتخاب است و امکان دارد برخی از جنبه‌های خبر از چشم او دور بماند مشهورترین ه‌های این سبک می‌توان به دینوری نویسنده کتاب اخبار الطوال اشاره کرد.

دبیرستان شهید بهشتی_دی ۱۴۰۱

درس ۳

۱۳: در مورد صفت جاهلی که قران مشرکان را با آن یاد کرده است توضیح دهید

جاهلی و جاهلیت در اینجا مترادف با نادانی و فقدان علم و معرفت نیست؛ بلکه دلالت بر فرهنگ و اخلاق خشن، گستاخ و کینه جویی دارد که از خلق و خوی تند و سرکش اعضای آن جامعه سرچشمه میگرفت و تعصب قبیل‌های و پیروی کورکورانه از اجداد قبيله در آن جامعه، جایگزین تعقل، منطق و بردباری شده بود.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۱۴: چرا دشمنی و درگیری مشرکان با اشخاصی مانند پیامبر که متعلق به طایفه و قبيله نیرومندی بود، کار اسانی نبود؟

زیرا ممکن بود تعصبات قبيله ای و طایفه ای را برانگیزد و باعث ایجاد جنگ و خونریزی شود.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۱۵: هدف مشرکان از محاصره اقتصادی و اجتماعی پیامبر چه بود و چرا به شعب ابی طالب پناه بردند؟

هدف مشرکان این بود ابوطالب و طایفه او ناگزیر شوند پیامبر را تنها گذارند، بنی هاشم برای کاهش آثار مخرب این معاهده به شعب ابی طالب در اطراف مکه پناه بردند

دبیرستان عصمت_دی ۱۴۰۱

۱۶: وضعیت اقتصادی و معیشتی عربستان پیش از اسلام را شرح دهید؟

به دلیل موقعیت جغرافیایی که در سرزمین خشک قرار داشت، اعراب بیشتر به پرورش بز و شتر و راهزنی گذران زندگی میکردند. در برخی شهرها مثل یمن و یثرب و طائف کشاورزی وجود داشت. تجارت وضعیت بهتری داشت؛ چون مکه بر سر راه یمن به شام قرار داشت و مرکز بازرگانی بود.

دبیرستان شاهد امام هادی_دی_۱۴۰۱

۱۷: علل و عوامل مهم مخالفت اصلی و دشمنی سران مشرکین با اسلام چه بود؟

مشرکان مکه از آن بیم داشتند که، در صورت پیروی از اسلام موقعیت تجاری و سیاسی آن شهر متزلزل شود و بازرگانان قریش از سود هنگفتی که از تجارت با سرزمین‌های دور و نزدیک کسب می‌کردند محروم بمانند.

دبیرستان فرزائگان خاش_دی_۱۴۰۱

۱۸: حنفا چه گروهی بودند؟

در کنار بت پرستان معدودی از اعراب که به پیروی از حضرت ابراهیم از پرستش بت‌ها امتناع می‌کردند و از گوشت قربانی آنها نمی‌خوردند به حنفا معروف بودند.

دبیرستان فاطمه زهرا_دی_۱۴۰۱

۱۹: وضعیت زنان در عربستان دوران جاهلیت را توضیح دهید.

از مقام و منزلت پایینی برخوردار بود؛

در جامعه‌ای که ارزش به قوت بازو و نیروی جنگاوری بود بسیاری از پدران و خانواده‌ها آرزو داشتند که فرزندان‌شان پسر باشد تا بتواند از راه جنگ و راهزنی غنیمت به دست آورند.

دبیرستان خاتم الانبیا_دی_۱۴۰۱

درس ۴

۲۰: پیامبر با کدام اموال و منابع مالی به اداره امور می‌پرداخت؟

غنایم جنگی، زکات و جزیه

دبیرستان کوثران_دی_۱۴۰۱

۲۱: چرا پیمان عقبه دوم بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود؟

زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله های مختلف به ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۲۲: علت صلح حدیبیه چه بود و بین چه کسانی صورت گرفت ؟

در ذی القعدة سال ششم هجرت، پیامبر به همراه جمعی از مسلمانان لباس احرام پوشیدند و به منظور انجام مراسم حج راهی مکه شدند. مشرکان قریش مانع ورود آن حضرت و پیروانش به مکه شدند. پس از مذاکراتی که میان دو طرف انجام گرفت، در حدیبیه ، پیمان صلحی میان مسلمانان و مشرکان بسته شد قرآن این صلح را فتح و پیروزی آشکار برای اسلام معرفی کرده است.

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی ۱۴۰۱

۲۳: رسول خدا به منظور ایجاد همبستگی میان مهاجرین و انصار و همزیستی مسالمت آمیز ساکنان

مدینه دست به چه اقداماتی زد؟

پیمان برادری، تحکیم وحدت دینی؛

پیمان نامه عمومی مدینه

دبیرستان فرزنانگان خاش_دی ۱۴۰۱

۲۴: منظور از پیمان عقبه ی دوم چیست؟ و چه نتیجه ای به دنبال داشت؟

در مراسم حج سال سیزدهم بعثت ۷۳ مرد و دو زن از اهالی یثرب در عقبه با رسول خدا پیمانی بستند که به عقبه دوم مشهور است.

پیمان عقبه دوم بیانگر نفوذ و گسترش چشمگیر اسلام در یثرب بود، زیرا شمار قابل توجهی از اعضای قبیله‌های مختلف به ویژه اوس و خزرج در آن حضور داشتند.

به دنبال این پیمان پایگاه امن و مطمئنی برای مسلمانان در یثرب به وجود آمد و رسول خدا به مسلمانان فرمان داد که به یثرب هجرت کنند.

دبیرستان فرزنانگان خاش_دی ۱۴۰۱

۲۵: جزیه چیست ؟

مالیات سرانه‌ای که مردان بالغ اهل کتاب یعنی یهودیان مسیحیان و زرتشتیان که به لحاظ مالی توانایی پرداخت آن را داشتند، ملزم به پرداخت آن بودند.

دبیرستان امام خمینی_دی ۱۴۰۱

درس ۵

۲۶: چرا امام علی در دوران حکومتش برای برگرداندن برادری و یگانگی دینی به امت اسلامی دچار موانع و مشکلات اساسی شد؟

زیرا گروه محدودی که از وضع و امتیازهای ویژه برخوردار بودند و به مال اندوزی و رفاه طلبی خود گرفتار بودند، با آن حضرت مخالفت و دشمنی کردند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۲۷: چرا مصریان از حاکمیت امپراتوری روم بر سرزمین خویش ناخشنود بودند؟

مالیت‌های سنگین، اجازه نداشتن به مقام‌های عالی برسند، مسیحیان مصر اختلافات مذهبی شدیدی با رومیان داشتند، گروه‌هایی از پیروان این یهود نیز که در اسکندریه و سایر نقاط مصر پراکنده بودند؛ به دلیل عدم حمایت امپراتور روم از آن در برابر مسیحیان از او ناخشنود بودند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۲۸: ماجرای سقیفه و انتخاب حضرت ابوبکر رضی الله به خلافت را توضیح دهید؟

هنگامی که علی و بنی هاشم مشغول برگزاری مراسم تدفین پیامبر بودند؛ گروهی از انصار در مکانی موسوم به سقیفه بنی ساعده در مدینه گرد هم آمدند.

پس از گفتگوها و بحث‌هایی که در آن جلسه صورت گرفت؛ نخست عمر و ابوعبیده و سپس تعدادی از انصار با ابوبکر به به عنوان خلیفه بیعت کردند.

دبیرستان خاتم الانبیا_دی ۱۴۰۱

۲۹: شیوه تقسیم بیت المال در زمان خلیفه دوم به چه صورت بود؟

نحوه توزیع عطا یا توسط خلیفه دوم اگرچه بر پایه مساوات اسلامی نبود، اما ساده زیستی و سخت‌گیری او نسبت به کارگزاران خلافت و بزرگان قریش از ثروت اندوزی و تجمل‌گرایی آنان جلوگیری کرد.

دبیرستان شکوه زینب_دی ۱۴۰۱

۳۰: جامعه دوره خلفای راشدین با چه مسائلی روبرو گردید؟

برخی سیاست‌های خلیفه سوم علاوه بر ایجاد نارضایتی در میان مسلمانان، باعث تشدید اختلافات و اوج گرفتن مجدد تعصبات طایفه‌ای و قبیله‌ای در درون جامعه اسلامی شد.

دبیرستان نمونه دولتی جوار الثمه_دی ۱۴۰۱

۳۱: چرا امام حسن با معاویه صلح کرد؟

خیانت سرداران و جلوگیری از ریختن خون مسلمانان

دبیرستان جوادالئمه_دی ۱۴۰۱

درس ۶

۳۲: هدف معاویه از گسترش و توسعه نیروی دریایی و فتوحات در دریا چه بود؟

فتح جزایر دریای مدیترانه و پایان دادن به حاکمیت مطلق رومیان به آن دریا.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۳۳: تبلیغات داعیان عباسی بسیار زیرکانه حساب شده بود؛ چگونه؟

انان نخست معایب حکومت بنی امیه و ظلم و ستم امویان، اهل بیت پیامبر را بیان میکردند،

بدون اسم بردن از فرد خاصی مردم را به حکومت ال محمد فرا می خواندند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۳۴: اقدامات عمر بن عبدالعزیز را نام ببرید؟

فتوحات را متوقف کرد، از نو مسلمانان جزیه گرفته شد، دشنام گویی و اهانت به امام علی را که معاویه به اجبار رسم کرده بود منع کرد، فدک را به اهل بیت باز گرداند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۳۵: شیوه اخذ بیعت در زمان امویان چگونه بود؟

توأم با تهدید و اجبار بود بدین گونه که، ابتدا بزرگان خاندان اموی و سپس فرماندهان نظامی و امیران ولایات بیعت کردند، پس از آن امیر والی هر منطقه، از افراد صاحب نفوذ و دیگر مردمان بیعت می گرفت و مخالفان را به جان و مال تهدید می کردند.

دبیرستان عصمت_دی ۱۴۰۱

۳۶: سیاه جامگان چه کسانی بودند؟ رهبر آنها چه کسی بود؟

ابومسلم، به فرمان رهبر جنبش عباسی، هواداران نهضت را فراخواند و سپاهی تشکیل داد. افراد این سپاه که شامل مسلمانان ایرانی و عرب ساکن خراسان بودند، پرچم های سیاه را که نشان عباسیان بود، برافراشتند و به سیاه جامگان مشهور شدند.

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی ۱۴۰۱

۳۷: علل ترویج تفکر جبرگرایی در دوره امویان توسط خلفای اموی، چه بود؟

معاویه و اطرافیان وی برای آن که مردم حکومت وی را بپذیرند و مقاومتی در برابر آن نداشته باشند، دست به این اقدام زدند و میخواستند القا کنند که فرمانروایی آنها خواست خداوند است، نباید مقابل تقدیر الهی ایستاد.

دبیرستان شاهد امام هادی_دی ۱۴۰۱

۳۸: مهم ترین تحولی که با خلافت خاندان اموی پدید آمد، چه بود؟

فاصله گرفتن حکومت از اصول و ارزش های انسانی و اخلاقی مورد تاکید قرآن و پیامبر اسلام و تبدیل خلافت دینی به سلطنت بود.

دبیرستان نخبگان سرای دانش_دی ۱۴۰۱

درس ۷

۳۹: دو مورد از علت ایجاد بیت الحکمه را خلاصه بیان کنید .

همواره تعدادی از مترجمان زنده در آنجا به ترجمه کتاب از زبانهای مختلف به عربی اشتغال داشتند؛ کانونی برای گفت و گوی علمی و تبادل افکار و خاطره های علمی بود.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۴۰: از اقدامات منصور، خلیفه دوم عباسی را بیان کنید؟

تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان، خلع عموها از همه مناصب، به قتل رساندن ابن مقفع، قتل ابو مسلم خراسانی، سرکوب قیام دو تن از علویان و بنای شهر بغداد.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۴۱: مامون بنا بر چه دلایلی امام رضا را از مدینه به مرو منتقل کرد و مقام ولایتعهدی را به او داد همچنین سرانجام این تصمیم به کجا انجامید؟

در آغاز خلافتش با بعضی قیام های علویان و مخالفت طرفداران امین روبرو شد. او به منظور کسب حمایت شیعیان و مهار علویان و جلب اعتماد خراسانیان امام رضا را از مدینه به مرو منتقل کرد. مامون پس از ۳ سال با تغییر شرایط سیاسی تصمیم گرفت، پایتخت را به بغداد منتقل کند. او در مسیر بغداد ابتدا وزیر خود فضل بن سهل را کشت و سپس در توس امام رضا را مسموم و به شهادت رساند.

دبیرستان عصمت_دی ۱۴۰۱

۴۲: مأمون چگونه به خالفت رسید؟

هارون دو پسرش امین و مأمون را به ترتیب به عنوان ولیعهد برگزید، اما امین پس از آنکه به خالفت رسید، برادرش را از ولیعهدی کنار زد. مأمون با تدبیر و شمشیر ایرانیانی همچون خاندان سهل و طاهرین حسین ذوالیمینین، برادرش را شکست داد و خلیفه شد.

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی_۱۴۰۱

۴۳: منصور عباسی چگونه شهر بغداد را ساخت؟

یکی از اقدامات مهمی که منصور در جهت تحکیم و تثبیت خلافت خاندان خود انجام داد، بنای شهر بغداد به عنوان پایتخت عباسیان بود. این شهر در مکانی نزدیک تیسفون، پایتخت ساسانیان و بر اساس سنت شهرسازی ایران باستان ساخته شد. صدها معمار، نجار، آهنگر و کارگر که اغلب ایرانی بودند؛ در بنای بغداد مشارکت داشتند

دبیرستان نخبگان سرای دانش_دی_۱۴۰۱

۴۴: هدف از تاسیس دارالعلم چه بود؟

به منظور آنکه دارالعلم قاهره بتواند نقشی همچون بیت الحکمه بغداد داشته باشد. کتاب‌های زیادی تهیه و در اختیار مشتاقان علم نهاده می‌شد.

هدف اساسی فاطمیان از ایجاد مراکز علمی و آموزشی بزرگ، تربیت عالمان و داعیان مسلط به تعالیم مذهب اسماعیلی و دیگر معارف بود.

دبیرستان شهید بهشتی_دی_۱۴۰۱

درس ۸

۴۵: چرا وضعیت سیاسی و اجتماعی ایران هم زمان با ظهور اسلام مناسب نبود؟

جنگ های طولانی و پرخرج با روم غرب، نبردهای پی در پی با اقوام بیابانگرد در شرق، اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف.

دبیرستان کوثران_دی_۱۴۰۱

۴۶: عوامل موثر در اسلام آوردن مردم ایران را بیان کنید.

اسلام دینی جهانی است و تمام مردم جهان، مخاطب آن به شمار می روند و پیام برابری و برادری اسلام و سادگی مناسک و آداب اسلامی؛

ایرانیان خواه زرتشتی و مسیحی و یهودی و یکتاپرست و معتقد به بهشت و جهنم و ظهور منجی بودند و درک جهان بینی اسلام بر آنان اسان بود.

مهاجرت گسترده اعراب مسلمان به ایران زمینه ساز آشنایی تدریجی ایرانیان با اسلام و گرویدن به آن شد.

دبیرستان کوثران_دی_۱۴۰۱

۴۷: شعوبیان چه کسانی بودند؟

در شعبه اجتماعی و فرهنگی گروهی از اندیشمندان، شاعران و نویسندگان ایرانی با سیاست و تعصب و تفاخر طلبی قومی و قبیله ای امویان به مخالفت برخاستند و بر برابری تمامی اقوام تاکید کردند و عده ای افراط کردند و به تحقیر قوم عربی پرداختند.

دبیرستان کوثران_دی ۱۴۰۱

۴۸: عوامل شکست ساسانیان در قادسیه را بیان کنید؟

از عوامل شکست قادسیه، می توان به اختلاف های داخلی ایرانیان، ناامیدی رستم فرخزاد، فرمانده سپاه ساسانی از پیروزی و همکاری برخی دهقانان و قبیله های عرب ساکن سواد با مسلمانان اشاره کرد. ضمن آنکه خبر پیروزی خیره کننده اعراب مسلمان بر رومیان در شام، موجب تقویت روحیه و انگیزه جنگاوران عرب در قادسیه شد

دبیرستان غیر دولتی حجاب_دی ۱۴۰۱

۴۹: در دوران باستان قبایل بیابان گرد عرب چه شیوه ای داشتند؟

در دوران باستان، قبایل بیابانگرد عرب که در مجاورت مرزهای جنوب و جنوب غربی فلات ایران می زیستند. آنها مکرر به شهرها و آبادانی های مرزی میهن ما هجوم می آوردند و پس از غارت آنها به درون بیابان های شبه جزیره عربستان عقب نشینی می کردند.

دبیرستان نخبگان سرای دانش_دی ۱۴۰۱

۵۰: زمینه های سیاسی و اقتصادی شکست شاهنشاهی ساسانی از اعراب را فهرست نمایید؟

جنگ های طولانی و پر خرج با روم در غرب، نبردهای پی در پی با اقوام بیابانگرد در مرزهای شرقی و از سوی دیگر به سبب اختلاف و نزاع بزرگان و اشراف دچار افسردگی و ضعف شده بود.

دبیرستان فرهنگ_دی ۱۴۰۱

نکات طلایی

- ۱- تاریخ نگاری عمومی، یکی از شاخه‌های تاریخ نگاری ایران است که از قرن سوم هجری آغاز و تا اواخر عصر قاجار تداوم یافت.
- ۲- از مهم‌ترین و مشهورترین تاریخ‌های عمومی می‌توان به تاریخ طبری؛ تالیف محمد بن جریر طبری اشاره کرد.
- ۳- منظومه‌های حماسی و تاریخی از دوره صفویه در ایران روال و رونق یافت.
- ۴- کتاب سیاستنامه اثر خواجه نظام الملک طوسی وزیر مقتدر عصر سلجوقی می‌باشد.
- ۵- از تاریخ نگاری که مورخ روایت‌های مختلف و متعدد را درباره یک موضوع واحد با ذکر اسناد ذکر می‌کند، تاریخ نگاری روایی است.
- ۶- نویسنده کتاب اخبار الطوال دینوری است که از چهره‌های سبک تاریخ نگاری ترکیبی است.
- ۷- شبه جزیره پهن‌اور عربستان با آب و هوای گرم و خشک در جنوب و جنوب غربی فلات ایران قرار دارد.
- ۸- وابستگی شدید اعراب، به قبیله خود موجب به وجود آمدن تعصب یا عصبیت قبیله‌ای شده بود.
- ۱۰- در دوران پیش از اسلام قبیله‌های عرب شبه جزیره عربستان به صورت پراکنده و جدا از هم می‌زیستند.
- ۱۱- پیامبر در آغاز به صورت محدود و تا حدودی پنهانی افراد را به پرستش خدای یگانه و ایمان به روز رستاخیز دعوت می‌کرد.
- ۱۲- با رحلت ابوطالب جسارت و آزار سران قریش نسبت به رسول خدا بیشتر شد.
- ۱۳- به لحاظ اعتقادی و دینی اکثر قبیله‌های عرب ساکن شهر یثرب پیرو آیین بت پرستی بودند.
- ۱۴- پیمان عقبه دوم، پایگاه امن و مطمئنی را برای اسلام و مسلمانان در یثرب ایجاد کرد.
- ۱۵- درآمد مخالفان پیامبر در مدینه، منافقان و یهودیان بودند.
- ۱۶- در دسته منافقان در مدینه عبدالله بن ابی بود.
- ۱۷- سال نهم هجری، سال وفود یا سال اسلام آوردن قبیله‌ها نامیده شد.
- ۱۸- از مهم‌ترین رویدادهای دوران خلیفه دوم فتوحات مسلمانان در سرزمین‌های اطراف شبه جزیره عربستان بود.
- ۱۹- امام علی در دوران خلافتش تلاش کرد که عدالت و مساوات اسلامی را اجرا کند.
- ۲۰- مهم‌ترین اثر و پیامد فتوحات مصر در زمینه دین و فرهنگ جلوه‌گر شد.
- ۲۱- معاویه با تبیین پسر خود یزید، به ولیعهدی نخستین گام را در جهت موروثی کردن خلافت برداشت.

- ۲۲- فتح اسپانیا به دست سردارانی چون؛ طارق بن زیاد و موسی بن نصیر بود.
- ۲۳- مسلمانان غیر عرب، موالی نامیده می‌شدند.
- ۲۴- برجسته‌ترین میراث اسلامی اندولس در زمینه، علم و اندیشه تجلی یافت.
- ۲۵- منصور، نقش زیادی در تحکیم و تثبیت حکومت عباسیان داشت.
- ۲۶- امیران و سلاطین سلسله‌های آل بویه و سلجوقیان بر خلافت عباسی تسلط یافتند.
- ۲۷- خاندان‌های برمکیان و سهل، در گسترش نهضت علمی و فکری دوران هارون و مامون بسیار موثر بودند.
- ۲۸- در زمان حجاج بن یوسف ثقفی، خط و زبان دفترهای دیوان از پهلوی به عربی برگردانده شد.
- ۲۹- مهاجرت قبیله‌های عرب به دوران فتوحات و به هدف تحکیم سلطه مسلمانان بر ایران شروع شد.

درس ۹

۵۱: چرا روابط علویان طبرستان و خلافت عباسی همواره خصومت آمیز بود؟

روابط حکومت علویان طبرستان با خلافت عباسی همواره خصومت‌آمیز بود؛ زیرا امیران شیعه مذهب این سلسله که از سادات علوی به شمار می‌رفتند، خود مدعی خلافت بودند و عباسیان را غاصب خلافت می‌شمردند.

دبیرستان زینبیه

۵۲: چرا دو سلسله‌ی ایرانی سامانیان و آل بویه سهم به سزایی در رونق و شکوفایی علمی و فرهنگی عصر خود داشتند بیان کنید؟

امیران و وزیران فرهنگ پرور این سلسله‌ها عالمان را مورد حمایت مادی و معنوی قرار می‌دادند با مدارا و اجتناب از تعصب و تنگ نظری شرایطی را فراهم آوردند که اهل علم و اندیشمندان پیرو مذاهب و دین‌های مختلف در امنیت و آسایش کامل فعالیت کنند.

دبیرستان سرای دانش

۵۳: چرا رابطه یعقوب لیث با خلیفه عباسی به خصومت گرایید؟

۱- لشکرکشی یعقوب به نیشابور و نابود کردن طاهریان

۲- لشکرکشی به بغداد

دبیرستان اهل بیت

۵۴: پیامدهای سیاسی، اجتماعی تاسیس حکومت ایرانی مسلمان در سده‌های سوم تا پنجم را بنویسید

مهمترین پیامد سیاسی ظهور حکومت‌های سیاسی — نظامی خلفای ایرانی، کاهش و زوال تدریجی سلطه امور مناطق عباسی بر ایران بود. همچنین پس از آنکه اداره مختلف کشور در اختیار کارگزاران ایرانی قرار گرفت، به مرور، آرامش نسبی بر جامعه حکم فرما و از شدت آشوبها و جنبشهای سیاسی، اجتماعی و مذهبی کاسته شد.

دبیرستان هیئت امنایی قلم چی

۵۵: نقش دهقانان در سده‌های نخستین هجری در ایران چه بود؟

علاوه بر مشارکت در امور محلی، نقش مهمی در حفظ و انتقال فرهنگ ایرانی از دوره باستان به دوره اسلامی ایفا کردند.

دبیرستان کوثران

۵۶: نقش صفاریان در ترویج زبان فارسی را شرح دهید؟

تاسیس حکومت های ایرانی در سده سوم هجری، سرآغازی بر توجه و حمایت رسمی از زبان و ادب فارسی بود. یعقوب لیث که امیری میهن دوست و علاقمند به فرهنگ ایرانی بود، شاعران را به سرودن شعر فارسی تشویق می کرد.

دبیرستان محراب

درس ۱۰

۵۷: دومورد از عوامل موثر در شکوفایی هنر و معماری عصر سلجوقی را بنویسید؟

گسترش قلمرو، حکومت فراگیر، توسعه شهرنشینی، رشد اقتصادی و حمایت دولتمردان، در شکوفایی هر چه بیشتر هنر و معماری این دوره تأثیر بسزایی داشت.

دبیرستان زینبیه

۵۸: چرا اقطاع موجب ضعف وزوال حکومت سلجوقی شد؟

پس از نظام الملک به دلیل تمایل تدریجی صاحبان اقطاع به استقلال، سبب جدایی مناطقی شد که زمین های اقطاعی در آنها قرار داشتند و نهایت به ضعف و زوال حکومت سلجوقی کمک کرد.

دبیرستان زینبیه

۵۹: بهانه و نتایج حمله محمود غزنوی به هند را بنویسید

او به بهانه جهاد در راه خدا بارها به هند حمله کرد؛ در حالی که هدف و انگیزه اش از این حملات، دستیابی به ثروت فراوان هند از طریق غارت معابد و پرستشگاههای آن سرزمین بود.

دبیرستان زینبیه

۶۰: چرا شهر بیرونی (ریض) در عصر سلجوقی گسترش یافت؟

به دلیل رشد تجارت و افزایش جمعیت شهرها

دبیرستان حلی کاشانی

۶۱: چرا حکومت سلجوقیان دچار ضعف شد؟

حکومت سلجوقیان به دنبال مرگ وزیر و پادشاه قدرتمند خود یعنی خواجه نظام الملک و ملکشاه در اثر اختلافات فراوان بر سر قدرت و جانشینی.

دبیرستان سرای دانش

۶۲: حادثه مهم دوره حکومت محمود غزنوی چه بود و وی چه انگیزه ای داشت؟

لشکرکشی به هند و دستیابی به ثروت

دبیرستان سرای دانش

درس ۱۱

۶۳: در عهد تیموریان چند نوع مالیات وجود داشت؟ نام ببرید؟

سه نوع . مالیات کشاورزی . مالیات بازرگانی . مالیات دامی

دبیرستان مکتبی

۶۴: ایلخانان به چه معناست و چه کسی حاکمیت ایلخانان را در ایران تاسیس کرد؟

ایلخانان، به معنای خان تابع است و حکومت ایلخانان به حکومتی گفته میشود که پس از تسلط مغولان بر ایران به دست هولاکوخان نوه چنگیزخان تاسیس شد.

دبیرستان مکتبی

۶۵: نبرد عین جالوت را شرح دهید؟

مغولان بعد از فتح بغداد به شام یورش بردند، اما در عین جالوت از سپاه مغولان مصر شکست خوردند و از ادامه پیشروی جاماندند.

دبیرستان مکتبی

۶۶: چرا در اوایل دوران مغول ها نظام مالیاتی در ایران بهم ریخت؟

در اوایل دوران مغولها، به دلایل مختلفی همچون: گرایش اشرافیت نظامی مغول به بینظمی و زیاده‌طلبی، بیتوجهی حاکمان مغولی به قوانین اسلامی و بیگانگی آنان با سنتهای ایرانی، نظام مالیاتی به هم ریخت.

دبیرستان زینبیه

۶۷: دوره مسلمانی مغولان در ایران از زمان کدام خان مغول شروع شد؟ چه تغییراتی به دنبال داشت؟

از زمان غازان شروع شد،

با مسلمان شدن غازان و بسیاری از شاهزادگان و خوانین مغول، اسلام دین رسمی اعلام شد و در پرتو تلاشهای رشید الدین فضل الله همدانی وزیر کاردان ایلخانان، اصلاحات گسترده‌ای در عرصه های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و حقوقی انجام گرفت.

دبیرستان زینبیه

۶۸: نبرد چالدران بین چه کسانی رخ داد و نتیجه آن چه شد؟

شاه اسماعیل اول و سلطان سلیم با وجود رشادت‌ها صفویان در برابر آتش توپخانه و دیگر جنگ افزارهای اتشین دشمن کاری از پیش نبردند و شکست خوردند.

دبیرستان سرای دانش

درس ۱۲

۶۹: تلاش‌های چه کسی در دوره ایلخانان باعث گسترش تشیع در ایران شد؟

به دنبال کوشش علمی و فرهنگی خواجه نصیرالدین توسی تشیع در ایران گسترش یافت، تا حدی که الجایتو پسر غازان شیعه شد.

دبیرستان مکتبی

۷۰: فاخرترین شاهنامه مصور در زمان تیموریان کدام است؟

شاهنامه بایسنفری به دستور شاهزاده بایسنفر، پسر شاهرخ خوشنویسی و مصور شده است.

دبیرستان مکتبی

۷۱: نام دو کتاب تاریخی مهم که در دوره ایلخانان و تیموریان نگاشته شد را بنویسید؟

تاریخ جهانگشا: جوینی . عطا ملک جوینی

جامع التواریخ: خواجه رشید الدین فضل‌الله همدانی

تاریخ گزیده: حمدا ... مستوفی

دبیرستان مکتبی

۷۲: در عصر ایلخانان و تیموریان چه عاملی تأثیر بسزایی بر رشد و شکوفایی تاریخ نگاری در آن عصر نهاد؟

علاقه مندی ایلخانان و فرمانروایان تیموری به جاودانه ساختن کشورگشایی و موفقیت‌های سیاسی و نظامی خود و خودآگاهی رجل ایرانی، تأثیر بسزایی بر رشد و شکوفایی تاریخ نگاری در آن عصر نهاد.

دبیرستان حلی کاشانی

۷۳: ویژگی‌های مهم معماری عصر ایلخانی تیموری چه بود؟

بناهای عظیم، ساختن گنبد‌ها طاق‌ها و ایوان‌ها و مناره‌های بلند و تزیین ساختمان‌ها با گچ‌بری و کاشی‌کاری.

دبیرستان سرای دانش

۷۴: چرا با هجوم مغولان به ایران زندگی شهری دچار وقفه و افول شد؟

در جریان حملات مغولان شهرهای زیادی بخصوص در خراسان و ماورالنهر ویران شد و ساکنان آنجا کشته و یا مهاجرت کردند.

در یاسا (مجموعه قوانین چنگیز خان) به مغولان توصیه شده بود از شهر و شهر نشینی بپرهیزند.

دبیرستان اهل بیت

درس ۱۳

۷۵: در دوران صفوی زمین‌ها به چند دسته تقسیم میشدند، آنها را نام ببرید؟

اراضی ممالک: دست والیان ایالت و زمین را با زیر دست تقسیم میکردند؛

اراضی خاصه: شخص شاه و درآمد آن صرف هزینه سپاه؛

اراضی وقفی: مردم یا شاه وقف می شد؛

املاک خصوصی: بسیار ناچیز بود و همواره در معرض مصادره.

دبیرستان مکتبی

۷۶: دلایل دشمنی حکومت عثمانی با دولت صفوی را بررسی و تحلیل نمایید؟

هنگامی که حکومت صفوی در ایران روی کار آمد، قدرت امپراتوری عثمانی در حال اوج گرفتن بود. سلاطین عثمانی که خود را خلیفه و فرمانروای تمامی مسلمانان می دانستند، در پی تسلط کامل بر جهان اسلام بودند. همچنین در آن زمان، ارتش عثمانی با سرعت در خاک اروپا پیش میرفت. عثمانی‌ها شکل گیری حکومت قدرتمند صفوی در ایران را تهدید و مانع جدی برای توسعه هطلبی سیاسی و نظامی خود دیدند و با آن به دشمنی و ستیز برخاستند.

دبیرستان زینبیه

۷۷: رسمی کردن مذهب شیعه توسط شاه اسماعیل چه پیامدهایی داشت؟

دو پیامد مهم داشت: نخست، اینکه بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفوی قرار گرفتند و در سایه این دولت متشکل، منسجم و متحد شدند. دوم، آنکه این اقدام سبب تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود، به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان هند در شرق، شد.

دبیرستان زینبیه

۷۸: چهارمورد از اقدامات شاه عباس اول برای نجات کشور از مسایل و مشکلات داخلی و خارجی را بیان کنید؟

۱- ایجاد ثبات سیاسی و برقراری نظم و امنیت در داخل کشور؛

۲- نوسازی تشکیلات و تجهیزات سپاه؛

۳- توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی؛

۴- انتقال پایتخت از قزوین به اصفهان

دبیرستان زینبیه

۷۹: اهداف شاه عباس از ایجاد روابط دوستانه با اروپاییان چه بود؟

شاه عباس، به انگیزه بهره برداری از دانش نظامی و فنی اروپاییان و نیز به منظور توسعه تجارت خارجی، کوشید تا مناسبات دوستانه با کشورهای اروپایی برقرار کند.

دبیرستان حلی کاشانی

۸۰: مهمترین اقدام شاه اسماعیل پس از به تخت نشستن چه بود و این اقدام وی چه پیامدی داشت؟

رسمی کردن مذهب شیعه دوازده امامی - پیامد: بسیاری از شیعیان در خدمت دولت نوپای صفوی قرار گرفتند. تمایز آشکار ایران از همسایگان مسلمان خود به ویژه امپراتوری عثمانی در غرب و ازبکان و گورکانیان در شرق.

دبیرستان سرای دانش حافظ

درس ۱۴

۸۱: فلزکاری در عصر صفویان چه تحولاتی یافت؟

یکی از هنرهای برجسته عصر صفویان هنر فلزکاری است و در این دوره از فولاد استفاده زیادی می کردند، بسیاری از هنرمندان اشعار زیبا و سخنان نغز بر روی فلزات خوشنویسی می کردند و طلاکاری روی فلزات از دیگر ویژگی های فلزکاری این دوره بود که علاوه بر جنبه هنری موجب رونق کسب و کار هم میشد.

دبیرستان مکتبی

۸۲: مهمترین نوآوری رضاعباسی در هنرنگارگری چه بود؟

نگارگری زندگی روزمره عموم مردم و فعالیت اصناف.

دبیرستان زینبیه

۸۳: چرا شاهان صفوی عده ای از علمای شیعه جبل عامل لبنان، عراق و بحرین را به ایران دعوت کردند؟

شاهان صفوی به منظور ترویج معارف شیعه و رفع نیازهای مذهبی و حقوقی جامعه.

دبیرستان حلی کاشانی

۸۴: دو مورد از کاربردهای میدان نقش جهان چه بود؟

مسابقات چوگان یا تیراندازی ، باریابی سفرا

دبیرستان اهل بیت

۸۵: چند مورد از زمینه های شکوفایی فرهنگ و هنر دوره صفویان را بنویسید؟

- ۱- ایجاد وحدت سیاسی ۲- یکپارچگی جغرافیایی/انسجام اجتماعی ۳- رسمیت یافتن مذهب شیعه دوازده امامی
- ۴- توجه شاهان، مقامات به هنر و معماری و فعالیت های آموزشی و حمایت از هنرمندان ، صنعتگران و ....
- ۵- گسترش سنت وقف ۶- علم دوستی ، استعداد و ذوق هنری که از دوره های قبل بویژه تیموریان به جا مانده بود.

دبیرستان شهید طوبی

۸۶: صفویان چگونه زمینه مساعد و مناسبی برای توسعه و شکوفایی فرهنگی و تمدنی فراهم آوردند؟

صفویان با ایجاد وحدت سیاسی، یکپارچگی جغرافیایی و انسجام اجتماعی در ایران.

دبیرستان محراب

درس ۱۵

۸۷: نتیجه جنگ های صلیبی برای صلیبیون چه بود ؟

اگر چه مسیحی ها از نظر نظامی سیاسی شکست خوردند، اما بهره های اقتصادی ، فرهنگی ، علمی فراوانی بردند. در آن زمان اروپایی ها از نظر رفاه و علم در جایگاه پایین تری از مسلمانان قرار داشتند، در نتیجه این جنگ با تمدن با شکوه مسلمانان آشنا شدند و حتی اطلاعات جغرافیایی اروپایی ها هم گسترش یافت و تجارت آنها رونق گرفت.

دبیرستان مکتبی

۸۸: علل و عوامل شروع جنگهای صلیبی را نام ببرید؟

مشکلات اقتصادی واجتماعی سرزمینهای اروپایی - به خطراتدان موجودیت امپراتوری بیزانس - موفقیت نظامی مسیحیان دراندلس

دبیرستان زینبیه

۸۹: کلیسا برای مقابله با مخالفان از چه روشی استفاده می کرد؟

تفتیش عقاید-یا انکیزبسیون

دبیرستان حلی کاشانی

۹۰: رسم بخشش گناهان را توضیح دهید؟

شخص گناهکار در برابر کشیش به گناه خود اعتراف می کرد و خواهان بخشش می شد و باید پولی می پرداخت که برای کارهای خیر استفاده می شد.

دبیرستان اهل بیت

۹۱: جنگ های صلیبی را توضیح دهید؟

جنگ هایی که میان مسیحیان به دعوت پاپ وبه فرماندهی شاهان و اشراف اروپایی علیه مسلمانان برپا شد ۲۰۰ سال طول کشید و مسیحیان نشان صلیب را بر لباس و پرچم خود نصب کردند.

دبیرستان سرای دانش ایلام

۹۲: علت دوام امپراتوری روم شرقی را بنویسید؟

چون ارتش و اقتصاد و نیروی دریایی نیرومندی برخوردار بودند، در برابر حملات مسلمانان با وجود از دست دادن سرزمین های آفریقایی و بخش وسیعی از قلمرو آسیا همچنان دوام آورد.

دبیرستان سرای دانش ایلام

۹۳: اختیارات فئودال ها را ذکر کنید؟

اربابان یا فئودال ها کلیه حقوقی را که خاص شاهان بود، تصاحب کردند، به این معنا که از زیردستان خود مالیات می گرفتند، به قضاوت می پرداختند و حتی بعضی از آنان حکم اعدام صادر می کردند. آنان همچنین حق اعلان جنگ و صلح داشتند و پرچم و لوای مخصوص به خود داشتند

دبیرستان کوثران

درس ۱۶

۹۴: چند مورد از پیامدهای نهضت پروتستان را نام ببرید؟

از میان بردن وحدت مذهبی کلیسا کاتولیک، تقویت پادشاهی و دولت ملی، تضعیف قدرت کلیسا. کمک به رشد اندیشه ملی گرایی. ایجاد سلطه جنگ ها بین پروتستان و کاتولیک

دبیرستان مکتبی

۹۵: مهمترین زمینه ها و عوامل ظهور رنسانس را بنویسید؟

رشد شهرنشینی و تجارت - گسترش روابط فرهنگی با جهان اسلام - پیشینه فرهنگی و تاریخی

دبیرستان زینبیه

۹۶: چرا با کشف قاره آمریکا، خرید و فروش برده به سرعت افزایش یافت؟

زیرا اروپاییانی که مزارع وسیعی را در آن قاره تصاحب کرده بودند به نیروی کار مجانی و ارزان نیاز داشتند.

دبیرستان حلی کاشانی

۹۷: چرا پرتغال و اسپانیا انگیزه و شوق بیشتری برای کشف راه‌ها و سرزمین‌های جدید از خود نشان دادند؟

پرتغالی‌ها و اسپانیایی‌ها که از تجارت پررونق دریای مدیترانه و سرزمین‌های پیرامون آن سود زیادی نمی‌بردند

دبیرستان حلی کاشانی

۹۸: منظور از اومانیسیم چیست؟

حرمت نهادن به اعتبار و ارزش انسان و تصدیق استعداد و توانایی‌های او بود که به انسان‌گرایی تعبیر می‌شود.

دبیرستان سرای دانش

۹۹: در عصر رنسانس هدف آموزش و پرورش تربیت چه شهروندانی بود؟

شهروندانی که نقش سودمندی در جامعه ایفا کنند و حیات شهری فعال باشند.

دبیرستان اهل بیت

۱۰۰: در تعلیم و تربیت عصرنوزایی انسان‌گرایان بر چه مسائلی تأکید می‌کردند؟

برای تعالی و رشد جسمی و روحی انسان اهمیت و ارزش قائل بودند و انسان‌گرایان به اصل آموزش‌پذیری انسان و شکوفایی استعدادها و توانمندی‌ها از طریق آموزش تأکید کردند.

دبیرستان سرای دانش ایلام

نکات طلایی

- ۱- غزنویان در زمان مسعود در جنگ دندانقان از سلجوقیان شکست خوردند.
- ۲- با پیروزی تکش بر آخرین سلطان سلجوقی حکومت سلجوقیان منقرض شد.
- ۳- سپاه سلطان محمد خوارزمشاه در لشکرکشی به سوی بغداد در گردنه اسد اباد همدان بر اثر برف و سرمای شدید متوقف شد.
- ۴- مغول‌ها پیش از آنکه مسلمان شوند بر پایه مجموعه قوانینی موسوم به یاسا عمل میکردند.
- ۵- دعاوی حقوقی مغولان در دادگاهی موسوم به یرغو و زیر نظر یرغوچی حل و فصل میشد.
- ۶- جنگ نهاوند، سرنوشت حکومت ساسانی را قطعی کرد.
- ۷- مغولان، در آغاز پیرو آیین شمنی بودند.
- ۸- خاندان معروف مدیچی در فلورانس مشوق فرهنگ و هنر بودند.
- ۹- کتاب حبیب السیر، تالیف خواند میر از آثار تاریخ نگاری عهد صفوی است.
- ۱۰- برخلاف اقتصاد کشاورزی، اقتصاد شهری و تجاری در عصر مغول و تیموری وضعیت به مراتب بهتری داشت.
- ۱۱- مناطق ماورالنهر و خراسان که در جریان تهاجم مغولان بیشترین خسارت را تحمل کردند، از جمله حاصلخیزو آبادترین مناطق ایران به شمار می رفتند.
- ۱۲- در قرون وسطا کار بر روی زمین های اربابان به عهده میلیون ها کشاورز وابسته به زمین بود که به آنها سرف می گفتند.
- ۱۳- توماس آکویناس برجسته ترین فیلسوف اروپایی در سده های ۱۲ و ۱۳ م بود که در کتاب خود با عنوان "اصول الهیات" از برهان ارسطو برای اثبات خدا استفاده کرد.
- ۱۴- در عصر ترکان شاهد تداوم رشد فلسفه و علوم طبیعی و سپس افول تدریجی این علوم بودیم.
- ۱۵- اقطاع، به انواع مختلف واگذاری زمین به افراد نظامی یا صاحبان مشاغل دیوانی گفته می شد.
- ۱۶- یکی از ویژگی های فلزکاری عصر صفوی، طلا کاری روی فلزات است.
- ۱۷- سلجوقیان پس از پذیرفتن اسلام نخست در ماورانه و سپس در خراسان مستقر شدند.
- ۱۸- دوره حاکمیت ایلخانان را میتوان به دوره نامسلمانی و مسلمانی تقسیم کرد.
- ۱۹- در دوره صفوی، شهرهای اصفهان، یزد و کاشان کانون بافت پارچه های زربافت بود.
- ۲۰- جنگهای صلیبی بین مسیحیان و مسلمانان بود که ۲۰۰ سال طول کشید.

۲۱- نام دیگر امپراتوری روم شرقی، بیزانس بود.

۲۲- در دوره صفوی میدان نقش جهان، نماد معماری و بنای کاخ عالی قاپو نماد قدرت سیاسی در اصفهان بود.

۲۳- در قرون وسطی سرف در پایین ترین مرتبه اجتماعی نظام فئودالی قرار داشتند.

۲۴- در امپراطوری فرانک ها کنت ها، مناطق مختلف آن را اداره می کردند.